

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

Katedra bohemistiky

**Textologická komparace tří vydání Podivného přátelství herce
Jesenia Ivana Olbrachta**

Textological comparison of three editions of Ivan Olbracht's novel „The Strange Friendship of
Jesenius the Actor“

Bakalářská diplomová práce

Lenka Čechmánková

Česká filologie se zaměřením na editorskou práci ve sdělovacích prostředcích

Vedoucí práce: Mgr. Petr Komenda, Ph.D.

Olomouc 2016

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci vypracovala samostatně s využitím uvedených zdrojů.

V Olomouci 15. 12. 2016

Podpis:

Děkuji Mgr. Petru Komendovi, Ph.D., za cenné rady a odborné vedení mé bakalářské práce.

ÚVOD	1
1 PODIVNÉ PŘÁTELSTVÍ HERCE JESENIA	3
1.1 DĚJ.....	3
1.2 POSTAVY	5
1.3 INTERPRETACE.....	9
1.4 DOBOVÁ REFLEXE.....	14
2 POSTOJ K UPRAVOVÁNÍ STARŠÍCH TEXTŮ	15
2.1 UPRAVOVAT ČI NEUPRAVOVAT.....	15
3 TEXTOVÉ ZMĚNY V ROMÁNU PODIVNÉ PŘÁTELSTVÍ HERCE JESENIA	16
3.1 PRAVOPIS.....	16
3.2 KVANTITA.....	16
3.3 KVALITA.....	17
3.4 SYNTAX.....	17
3.5 SLOVNÍ TVARY.....	17
3.6 INTERPUNKCE.....	17
3.7 ELIMINACE.....	18
3.8 SUBSTITUCE	22
3.9 SLOVOSLED.....	23
3.10 AMPLIFIKACE.....	24
3.11 POSTAVY	24
3.11.1 <i>Jiří Jesenius</i>	24
3.11.2 <i>Jan Veselý</i>	27
3.11.3 <i>Klára Brožková</i>	29
3.12 VEDLEJŠÍ POSTAVY	31
3.13 PROSTŘEDÍ.....	32
3.14 EMOCIONALITA.....	33
ZÁVĚR.....	35
ANOTACE.....	37
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	39

Úvod

Předkládaná bakalářská práce se zabývá srovnáním tří vydání románu Ivana Olbrachta *Podivné přátelství herce Jesenia* (1919) a následnou analýzou změn zaznamenaných při komparaci. Vydání, která budou předmětem analýzy, jsou první, třetí a čtvrté. Ivan Olbracht patřil k autorům, kteří se ke svým dílům vraceli a podrobovali je změnám. Těm podléhala především jeho raná tvorba, kam patří jeho povídkový soubor *O zlých samotářiích* (1913), první román *Žalář nejtemnější* (1916) a román *Podivné přátelství herce Jesenia*. Oldřich Králík, literární vědec působící v Olomouci, se jeho úpravami zabýval, konkrétně pozoroval změny v jeho prvním románu *Žalář nejtemnější*¹ a povídky „Bratr Žak“², publikované v souboru povídek *O zlých samotářiích*. Jeho druhý román *Podivné přátelství herce Jesenia* ještě nebyl z hlediska textových změn analyzován, stává se tedy předmětem zkoumání této bakalářské práce.

Román *Podivné přátelství herce Jesenia* byl napsán v letech 1915-1917 a vydáván na pokračování v časopise *Lípa* v ročníku 1917-1918. V časopiseckém vydání byly učiněny cenzurní zásahy, autor se o tom zmiňuje v doslovu prvního knižního vydání, ale i v předmluvě vydání šestého: „Konfiskováno bylo nemnoho: líčení válečných hrůz z úst herce brněnského divadla Částky a několik vět z kontemplaní Jeseniovyh na Petříně. Že Jesenius odjíždí za hranice, mohl čtenář snad vystihnout, ale s ohledem na cenzuru to ovšem řečeno být nesmělo.“³ První knižní vydání v roce 1919 v nakladatelství Františka Borového bylo cenzurních zásahů zbaveno.

Román byl knižně s úpravami autora vydán celkem šestkrát. Poprvé v roce 1919, podruhé v roce 1923 v tom samém nakladatelství, třetí vydání vyšlo v roce 1930 rovněž u Fr. Borového, následující dvě vydání vyšla v nakladatelství Melantrich v letech 1936 a 1947 a šesté vydání v roce 1953 v nakladatelství Československý spisovatel. Na základě porovnání všech těchto vydání bylo rozhodnuto zaměřit se na porovnání třetího a čtvrtého vydání s prvním knižním vydáním, protože v těchto dvou vydáních došlo k zdaleka nejvíce změnám.

Ivan Olbracht byl jedním z autorů, kteří se účastnili debaty okolo ankety *Upravovat staré texty?*⁴ v časopise *Hovory o knihách*, kde obhajoval své stanovisko, že by se starší texty měly

¹ KRÁLÍK, Oldřich. Rozbor textových změn v Olbrachtově *Žaláři nejtemnějším*. *Slovo a slovesnost*. 1937, **3**(4), s. 199-211.

² KRÁLÍK, Oldřich. Jazykové změny v Olbrachtově *Bratru Žakovi*. *Slovo a slovesnost*. 1953, **14**(3), s. 102-115.

³ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství herce Jesenia*. 6. vydání. Praha: Československý spisovatel, 1953.

⁴ KOSÁK, Michal a Jiří FLAIŠMAN. *Podoby textologie*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2010, s. 181-192.

přizpůsobit současné (dobové) jazykové normě, také ovšem tvrdil, že s odstupem let od vzniku díla dochází ke změně estetického cítění a je tedy potřeba přizpůsobovat díla i po této stránce. V jeho vyjádření také zmiňuje myšlenkovou náplň děl, která by podle něj také mohla být předmětem změn. Ivan Olbracht tedy přiznává, že svá díla z mládí upravuje, vyjadřuje se dokonce k tomu, jakým způsobem je upravuje. Jeho vyjádření se tedy stává základem pro naše bádání. Porovnáním tří verzí zaznamenáme provedené změny, roztřídíme do několika kategorií a poté provedeme analýzu. Výsledky analýzy poté konfrontujeme s jeho vyjádřením. Cílem této práce je tedy na základě kolace tří vydání Olbrachtova druhého románu zaznamenat a rozlišit změny jazykové, stylistické a významové a poté zhodnotit jakým způsobem tyto změny ovlivnily toto dílo. První kapitola se bude věnovat ději a interpretaci románu, poté charakteristice postav a dobové reflexi. Druhá kapitola se bude věnovat jeho vyjádření k úpravám starších děl. Další kapitola se již bude věnovat výčtu a rozboru nalezených změn, které budou rozděleny na změny jazykové, stylistické a změny, které způsobily významové posuny. Tato práce si dala za úkol odpovědět na otázky, proč Olbracht upravoval své knihy z mládí, jaké povahy byly tyto úpravy a jakým způsobem ovlivnily toto dílo.

1 Podivné přátelství herce Jesenia

1.1 Děj

Podivné přátelství herce Jesenia (1919) je román z divadelního prostředí. Román je rozdělen do sedmi kapitol, z nichž každá nese jméno dramatického díla. Je druhým románem z autorovy ruky, následuje za monografickým *Žalářem nejtemnějším* (1916).

Protagonistou románu *Podivné přátelství herce Jesenia* je herec Národního divadla Jiří Jesenius, původně zámečnický učeň, který se pílí a dřinou vypracoval až na slavného a uznávaného herce. Jesenius pobývá na venkově, kde tráví čas se svými přáteli a Klárou, dívkou, která touží po pěvecké kariéře a do které je Jesenius zamilován. Společnost je pozvána na představení vesnického ochotnického divadla, kde se seznámí s pozoruhodným hercem, který mezi ostatními ochotníky vyčnívá svým neobvyklým talentem. Jesenius ho kontaktuje s úmyslem více se s ním seznámit a doporučit ho některému kamennému divadlu.

Po návratu do Prahy však na herce zapomene a už se jím nezabývá. Ten se ale později objeví před jeho dveřmi a po krátké rozpravě se rozejdou s tím, že Jesenius doporučí Veselému, aby se zašel ucházet o angažmá v divadle Uranie. Brzy na to se dozvídá, že Veselý byl přijat a na začínajícího herce se těší neobvyklému úspěchu. Představení, ve kterých hraje, jsou naprosto vyprodána a on se stává hvězdou divadla. Jeho neobvyklý úspěch vede ředitele Uranie, pana Antonína Grüna, k obavám, aby o Veselého nepřišel. To vyvolá vlnu intrik v Národním divadle, kde se místní herci obávají, že by vlivem příchodu Veselého přišli o své zdejší postavení a popularitu, nicméně nakonec se přece jen do Národního divadla Veselý dostává.

Mezitím se s Jeseniem stanou dobrými přáteli, přestože jsou zcela rozdílné povahy. Veselý je světooběžník, který není rád dlouho upoután na jedno místo, herectví nepovažuje ze svoje životní poslání tak jako Jesenius, bere ho spíše za zábavu, kterou si krátí čas. Veselý má velké nadání, kterého si příliš neváží a nepovažuje ho za důležité. Zatímco Jesenius žije velmi klidným a obyčejným životem, Veselý tráví noci hýřením a pitím s kamarády v hospodách. Dva přátelé se čím dál více poznávají, Veselý na Jeseniovi obdivuje jeho čestnost, upřímnost a nepřítomnost přetvářky, a Jesenia na Veselém fascinuje jeho vášeň a schopnost věrně napodobit živoucí lidi a působit na diváky takovým způsobem, jako to nikdo jiný nedokáže.

S Klárou se v Praze Jesenius příliš nestýká, Klára se mu podle všeho záměrně vyhýbá a Jesenius tomu nerozumí, až jednou mu od ní přijde dopis, kde mu píše, že si přeje, aby už ji nikdy nevyhledával, že je zamilována do muže a odjíždí z města. Jesenius se jí okamžitě vydá hledat, zjišťuje, že na hodiny zpěvu už nechodí a ze svého starého bytu se odstěhovala. V divadle se od svého kolegy dozvídá, že Kláře Veselý vydržuje byt v Nuslích.

Po představení se Jesenius okamžitě vydává za Veselým a ten mu potvrdí, že s Klárou opravdu měl poměr, obhajuje se ovšem tím, že o Jeseniově lásce k ní nevěděl a že se mu ona sama vrhla do náruče, přestože on o ni nestál. Jesenius se vrací do svého bytu a snaží se s tím vyrovnat. Po pár dnech se s Veselým smíří a jejich přátelství se pomalu obnovuje.

Na Kláru ovšem nezapomíná a snaží se ji vypátrat, nikdo o ní však nic neví. Až jednou poštou přichází zásilka z Itálie od jeho přátel a v dopise se objevuje zmínka o Kláře, dle níž má dívka cestovat po Německu s kočovnou společností. Jesenius na oslavu tohoto zjištění pozve Veselého, oba se opijí a Veselý se Jeseniovi svěřil s tím, že jednou v Itálii zabil ženu. Na druhý den se snaží všechno obrátit v žert a přesvědčuje Jesenia, že to byl nesmysl řečený v opilosti, Jesenius však věří, že šlo o pravdu, a po chvíli se Veselý přiznává. Také se zmiňuje o tom, že chce opustit Prahu, že už je příliš dlouho na jednom místě a hodlá odcestovat. Jesenius to považuje za lež, ale nakonec Veselý jednoho dne opravdu zmizí, aniž by příteli řekl kam.

Jesenius, opuštěn od milované ženy a přítele, je sám, v té době začíná válka, Jesenius zděšen událostmi si začíná uvědomovat, že jako herec je naprosto zbytečný, a přemýšlí, jak by mohl být užitečný. V tu dobu se znovu objevuje Veselý, který přichází do Prahy přítele navštívit. Jesenius zjišťuje, že Veselý je špiónem, a proto žádá, aby byl také zapojen do odboje. Veselý odporuje, trvá na tom, že na to Jesenius není tím správným člověkem a že jeho chvíle přijde jindy, nakonec je ale oblomen a dává Jeseniovi instrukce, jak postupovat, aby o sobě dal vědět Veselého komplicům, že je připraven kdykoli sloužit.

Po jeho odjezdu se Jesenius poctivě drží pokynů, ale nic se neděje. V divadle si zlomí nohu a je několik měsíců nucen zůstat na lůžku, situace ho deprimuje a cítí se zbytečný. Jesenius si začíná uvědomovat, že instrukce, které mu Veselý předal, byly pouhým trikem, jak ho odbýt, a ve skutečnosti nikdo nepřijde.

Když je konečně uzdraven, jeho pocit vlastní zbytečnosti v něm stále roste a Jesenius se odhodlává k sebevraždě. Na své vycházce v parku však potká starce, který mu vypráví svůj životní příběh o zkáze rodu Tristů, která na nich leží jako kletba. Vypráví také o své dceři, která odjela do Itálie a už se nevrátila. Jeseniovi dochází, že se jedná právě o tu ženu, kterou Veselý zabil, a tudíž teď na Veselém lpí neštěstí rodu Tristů. I přes to, že mu hrabě Triste předává své poselství, že nic se nemá řešit násilím, Jesenius je přesvědčen, že jemu už nic nepomůže a rozhodne se svůj život dobrovolně ukončit. V noc, kdy je odhodlán tak učinit, se odehraje podivná událost: ze stěny v jeho pokoji se zřítí na zem hodiny a roztrhne se, v tu chvíli jako by z Jesenia všechna tíseň spadne a on má pocit nového života vcházejícího do něj. Na svoji sebevraždu rezignuje a rozhodne se dál žít. S novou energií začne znovu hrát v divadle a cítí, že se jeho herecké umění změnilo a jako člověk se cítí být celý.

Nedlouho po této události se v jeho bytě objeví Klára s dítětem, Jesenius je naprosto šťastný a Kláru bez výhrad přijímá k sobě i s jejím synem, jehož otcem je Veselý. Klára mu přináší zprávu o tom, že Veselý je mrtvý. Den jeho úmrtí je totožný se dnem, kdy se chtěl Jesenius zabít. Ten to chápe tak, že došlo ke splynutí jejich dvou osobností a Veselý nadále žije v něm. Již v této době se Jesenius věnuje studiu materiálu spojeného s válkou, aby alespoň nějak uchopil válku do svých rukou, Klára se k této jeho činnosti přidává a rozhodují se odcestovat do zahraničí.

1.2 Postavy

Jesenius je devětadvacetiletý muž. Popis jeho vzhledu zde není podán, kromě toho, že má modré oči. Jesenia sám vypravěč povahově popisuje jako přímočarého, „který nesnese neujasněného poměru v obcování s lidmi“⁵. Dále je definován vypravěčem na jiném místě: „Jesenius blížil se mu svým klidným, dělnickým krokem a zpytavýma očima, které si dříve zevrubně prohlédnou toho, komu se plným vědomím odpovědnosti podá pravici na zpečetění, že přijímá duši jeho a dává mu svoji v trvalý svazek.“⁶ To naznačuje rovněž jeho opatrný a rozvážný přístup k lidem. Vypravěč pak o pár stran dále osvětluje způsob, jakým se Jesenius stal hercem, jeho původ venkovana a syna zámečnicků, který se pílí a sebekázní dopracoval až na pozici váženého herce Národního divadla.

Postava Jiřího Jesenia je po sérii zlých samotářů první Olbrachtovou zcela kladnou postavou. Hned na začátku o tom vypovídá scéna, v níž ho Klára Brožková konfrontuje kvůli penězům, které jí poslal její otec. Ona správně rozpozná, že za tím stojí Jesenius. Jelikož si je vědom, že Klára potřebuje peníze na své studium a musí si je vydělávat doučováním a prodáváním ručních prací, chce jí ulehčit tím, že požádá jejího otce, aby jí poslal peníze. Této čin svědčí o jeho dobrotivosti vůči druhým lidem. To samé dokládá také to, že se snaží předejít Klárinu neštěstí tím, že se jí snaží vymluvit její touhu po pěvecké dráze. To se však nesetkává s úspěchem, Klára je příliš odhodlaná svého cíle dosáhnout a jeho rada na ni má opačný účinek. Opelík o Jiřím Jeseniovi řekl: „V Jeseniovi vytvořil Olbracht obraz ušlechtilého rollandovského humanisty, který došel od osamocení k družnosti a který svým jasným intelektem i vnitřní ukázněností, svou službou nadosobnímu národnímu cíli odklidí trosky způsobené válečným rozvratem.“⁷

Přestože se herec nejprve cítí být uražen chováním Veselého, který jej nejprve záměrně přehlížel a pak mu provokativně pohlédl do očí, Jesenius přece osloví Veselého a nabídne mu

⁵ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., s. 75

⁶ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., s. 108-109; vedlejší věta „že přijímá duši jeho a dává mu svoji v trvalý svazek“ byla ve třetím vydání změněna na „trvalého svazku“

⁷ OPELÍK, Jiří. Olbrachtovský medailón. *Literární noviny*. 1958, 7(2), s. 6.

svůj kontakt pro případnou spolupráci. Tímto Jesenius dokazuje, že není ješitný a egocentrický (na rozdíl od hrdiny *Žaláře nejtemnějšího*), neboť překoná prvotní averzi, když ve Veselém rozpozná talent.

Přímo vypravěčem je Jesenius charakterizován jako pilný dřič, který se svému umění věnuje jako řemeslu. Neustále se učí, vyhýbá se večírkům a všemu, co by mohlo jeho pozornost odvést od práce. Vše, co koná, je podřízeno životnímu poslání, které si vyvolil. K takovému píli je předurčen svým původem, je to syn ze zámečnické rodiny, která si vydělávala tvrdou prací. I jeho činy ale svědčí o jeho píli, když kupříkladu při večerní slavnosti pozoruje venkovského hospodáře a „překládá si ho na jeviště“, tím dokazuje, že se skutečně pořád učí.

O Jeseniově smyslu pro odpovědnost svědčí scéna, ve které se rozzlobil na Veselého kvůli jeho způsobu života. Vyčítá mu, že po nocích hýří a pije, čímž ničí svůj talent, který „ukládá velkou odpovědnost“. Je na něj také rozzloben kvůli neštěstí, které Jan způsobil herečce divadla Uranie, kterou kvůli poměru s Veselým vyhnal manžel z domu, a ona skončila na psychiatrické klinice. Jesenius se rozzlobí ještě více, když vidí, že Veselému je její osud naprosto lhostejný. Sám potom udělá potřebné kroky pro to, aby jí bylo pomoheno.

Jesenius, jakoby protikladem k postavě komisaře Macha, se vyznačuje také nesobeckou láskou. Zatímco Machova láska vůči Jarmile byla láska vlastnická, Jesenius miluje Kláru naprosto nesobecky. Když zjistí, že Jan svedl Kláru, jeho okamžitou reakcí je zlost na Jana, potřeba se mu pomstít, ta však velmi brzy vyprchá a Jesenia daleko víc zasáhne, že Klára není milována Janem, že jemu na ní nezáleží: „A náhle pocítil Jesenius touhu rozběhnouti se do světél města a padnouti Janovi k nohám, obejmouti mu kolena a zaprositi: ‚Buď k ní dobrý! Měj ji rád!‘“ V té samé chvíli se také projevuje jeho schopnost odpouštět. Přes prvotní zlost Janovi velmi brzy odpouští a snaží se jejich přátelství obnovit.

Jan Veselý je muž asi čtyřiaadvacetiletý s hustým černým obočím, které dodává jeho obličejí jisté pochmurnosti, silně klenuté čelo, tvrdě řezaný nos a rty příliš silné. Má, „oči černé jako dehet“, jeho hlas je melodický a hobojoově měkký. Jesenia zprvu zarazí jeho přímé vystupování s trochou drzosti.

Na Kláru Jan na prvním setkání působil takto: „A ten druhý se vám líbil? Mně jen s počátku. Pak mi byl odporný.“⁸ Jesenius jí na to odpovídá, že tak na ni působí snad proto, že se zdá, že Jan opovrhne uměním, tedy něčím, co Klára miluje. Veselý na Jeseniovo doporučení nastudovat několik her reaguje tím, že na to nemá čas, Jesenius po této drzosti vyhodí Janův dopis do koše a chce na něj zapomenout. Když pak Veselý Jesenia překvapí svým vystupováním, Jesenius má pocit, že se setkává s naprosto jiným člověkem. Člověk předtím zdánlivě arogantní

⁸ OLBRAUGHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., s. 65

ted' projevuje poctu ze zájmu, kterým ho obdařil Jesenius, a vděčně přijímá jeho návrh, aby se šel hlásit o angažmá v divadle Uranie. V telefonním hovoru mezi ředitelem Uranie Antonínem Grünem a Jeseniem Grun popisuje, jak si Veselý vede v divadle a jak působí na publikum a své kolegy: „Publikum je jako divé. Chce vidět jen jeho. Herci jsou zuřiví, všechny herečky do něho zamilovány.“⁹ Když se poté jde Jesenius na Veselého do divadla podívat, jak hraje, a když zaslechne dívku v obecnstvu říkat: „Vidím často jen jeho oči... Všechno na jevišti mně mizí jako v mlhách...a vidím jen jeho oči.“¹⁰ Ve svém vnitřním monologu pak Jesenius poznamenává, že Veselý nedává obecnstvu danou postavu, ale sám sebe. V jejich rozhovoru po představení se projevuje první příznak jejich dvojnickví, zatímco Veselý vyjadřuje svůj skepticismus vůči možnosti vyjádření člověka skrze slovo a prostředky divadla, Jesenius, jistý si svým povoláním, mu oponuje.

Divadelní kritik František Petera odhaluje povahu Janova herectví, když tvrdí, že Jan dokáže zahrát pouze to, co odpovídá jeho povaze a to, co se mu líbí, jinak „přestává být fiktivní osobností a stává se panem Janem Veselým, jak do Holešovic přišel z ‚tajemných a neznámých dalek‘; nudícím se mladíkem s trochu pot'ouchlým úsměvem, jímž bagatelisuje fascinované publikum a snad i trochu ironisuje svoje vlastní ‚umění‘; mládencem s rukama a očima tak nestoudně chtivýma, že se vám chvílemi zdá, že jimi pojídá nejen ženy, které dříve byl vysvlékl, nýbrž i všechno obecnstvo ostatní.“¹¹

V rozhovoru s Jeseniem, jenž se ptá na původ jeho očí, odhaluje Veselý, že jeho předkové byli žoldněři, v těch se snoubí divoká směsice různých národů, které vznikly v oblasti mezi Králové Dvorem a Jaroměří, kde se po třicetileté válce usadili vojáci hraběte Šporka. Zde podle něj leží původ jeho vášnivosti a povahy. Scéna v baru, kde Veselému hraje přímo do obličeje cikánský muzikant, je přímým potvrzením jeho vášnivosti nechává muzikanta hrát čím dál divočeji: „Rychleji! Rychleji!“ A při každém ze slov vyrazil z jeho očí do zornic cikánových snopek řeřavých jisker.¹²

Jan miluje přírodu, nejednou vypráví Jeseniovi o svých cestách po Americe a Evropě, je to znát i v před jeho odchodem z Prahy, jarní příroda ho ovlivňuje: „Janovo nitro otvíralo se stejně jarem jako země a stejně s ní hltalo slunce, vláhu, vzduch, opojeno rozkoší tohoto pojmání a slepo i hluchó ke všemu ostatnímu.“¹³

⁹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., s. 77

¹⁰ Tamtéž, s. 79

¹¹ Tamtéž, s. 100

¹² Tamtéž, s. 184

¹³ Tamtéž, s. 246; ve třetím vydání došlo ke změně **slepo i hluchó** na **slepé i hluché**

Veselý říká, že chválí a miluje Boha, nebojí se ani říci, že chválit Boha lze i vraždou, není mu zatěžko při svých toulkách krást peníze z kostelních pokladniček na almužny. Není mu líto vraždy, kterou v opilosti spáchal. Nechce o ní sice mluvit s Jeseniem, ale ne z pocitu studu, má za to, že se Jesenius ocitne v ohrožení, když mu o té události poví. Věří totiž, že všem jeho blízkým ubližuje jakýsi duch jeho oběti, která nikdy neubližuje přímo jemu, ale ví, že ho více zraní smrt či utrpení těch, které miluje.

Jan Veselý je dalším z Olbrachtových zlých samotářů. O jeho vzpouře proti všem, proti tomu, co je obvyklé, svědčí už jeho první výstup v románu, kdy se objevuje na jevišti ochotnického divadla. Na rozdíl od všech ostatních ochotníků, se na Jesenia nedívá. I v této drobnosti je Jan anarchistou jdoucím proti proudu.

Ve stejné situaci jako se projeví Jeseniova odpovědnost, projeví se také Janova lhostejnost vůči tomu, jaké dopady budou mít jeho činy. Ukazuje to už výše zmíněná situace Janovy milenky Boženy Patkové. Přestože se nejprve zčervená, když na něj Jesenius udeří, později jí pomoci odmítne s tím, že by ji ani nepřijala.

Pro postavu typu zlého samotáře, tuláka, je typická láska k přírodě ani tomuto se Jan Veselý nevymyká. Ve vzpomínkách se vrací ke svým toulkám po amerických stepích a horách v Itálii a v této promluvě se charakterizuje sám Jan: „Říkají o mě, že jsem sobec,“ pravil Jan za oné modré noci, „že jsem chtivý a dravý. Ano. Ale přece mívám touhu nejen brát, ale i dáti. Sebe celého. Pocítil jsem to několikrát u moře a na horách silou, kterou bys těžko pochopil. Když se skláníš nad mořem, jež před tebou leží klidné a mlčenlivé v ohromnosti svých zatajovaných hloubek, když stojíš vysoko na horách na žhavém skalisku zalit sluncem, a pod nohama válí se ti neprozírné mlhy, tu se ti chce skočiti do té nezměrnosti mořských vod a horských par, stěmhlav se do nich vrhnouti, utonouti v nich dáti se do nich pohltnouti. To z veliké lásky a vděčnosti. A nyní stejnou touhu cítím ve vztahu k tobě Jesenie. Ale tobě bych nechtěl dáti sebe celého, jen to, co jest ve mně nejlepšího.“¹⁴

Charakteristika Janovy vášnivé povahy zaznívá i v recenzi divadelního kritika Františka Petery, který říká, že Veselý je „nudícím se mladíkem s trochu pot'ouchlým úsměvem, jímž bagatelisuje fascinované publikum a snad i trochu ironisuje svoje vlastní ‚umění‘; mládencem s rukama a očima tak nestoudně chtivýma, že se vám chvílemi zdá, že jimi pojídá nejen ženy, které dříve byl vysvlékl, nýbrž i všechno obecnstvo ostatní.“¹⁵

¹⁴ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství bece Jesenia*, 1. vyd., s. 147

¹⁵ Tamtéž, s. 100

Jiří Opelík považuje Jana za dalšího představitele zlého samotáře: „anarchisticky destruktivní, přitom však vášnivý fanatik života“¹⁶ Lenka Adamová vidí Jana Veselého jako „bytost žijící pro okamžik, pro dálky a svobodu, elementárně vitalistická.“¹⁷

Postava Jesenia je v románu prezentována velmi často nepřímou, prostřednictvím jeho činů, kdežto povahové rysy Janovy jsou nezdědkou přímo zmíněny v textu, Janem samotným, často ostatními postavami. Povaha jeho herectví, je vyřčena přímo vypravěčem stejně jako tomu je u postavy Jesenia.

Představitele měšťana bychom mohli nalézt v postavě ředitele divadla Uranie, Antonína Grüna. Je to postava, o které Jan tvrdí, že má svoji maskou k sobě tak přirostlou, že kdyby ji chtěl člověk odstranit, šlo by s ní i maso. Grün se před Janem prezentuje jako člověk, který pro něj chce jenom to nejlepší, když mu radí, aby neodcházel do Národního divadla. Tímto prostředkem však chce dosáhnout svého cíle, tedy udržet Jana v Uranii, aby si zachoval vysoké zisky, které mu Jan přinášel. Grün také šíří pověsti o Veselého tajemném původu a příchodu z neznámých dalek, aby tak dosáhl větší návštěvnosti ve svém divadle. Je to právě on, kdo zasévá sémě intrik do zákulisí Národního divadla, které má zajistit, že zde Veselý nedostane angažmá. Všechny tyto Grünovy činy ho prezentují jako obchodníka, rozhodnutého učinit vše pro to, aby si zvýšil a zachoval osobní zisk. Právě toto je něco, co je předmětem Olbrachtovy kritiky. Později vychází najevo, že právě Grün je osobou, která má podíl na neštěstí Janova přítele, a na neštěstí syna hraběte Tristeho. To odhaluje jeho podlý charakter. V závěru románu Jesenius s Klárou potkávají Anotnína Grüna, v době, kdy již pokoutním obchodem s mýdlem nabyt velikého bohatství. Vidí jej, jak nastupuje do luxusního vozu s dámou v drahých kožesinách a s bílým chrtem: „Všichni se tvářili vznešeně a na všech, lidech i zvířeti, bylo viděti, že se jim ještě nikdy nevedlo tak dobře, jako nyní.“¹⁸ Když Grün spatří Jesenia s Klárou, záměrně se vyhne pozdravu. Postava Grüna se v mnohém podobá postavě komisaře Macha, oba dva jsou představitelé měšťáckého typu, na povrchu morálka, vznešenost a ctnosti, však v nitru jim oběma vládne egoismus, neboť jsou ochotní pro vlastní prospěch udělat cokoli.

1.3 Interpretace

Prvek vitalismu, který je obsažen v postavě Jana Veselého, se v tomto románu nachází jako reakce na události první světové války, o jejíž motivika se v románu rovněž vyskytuje. Motiv

¹⁶ OPELÍK, Jiří. Olbrachtovský medailón. *Literární noviny*. 1958, 7(2), s. 6.

¹⁷ ADAMOVÁ, Lenka. *Ivan Olbracht*. Praha: Horizont, 1977, s. 43

¹⁸ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., Praha: František Borový, 1919, s. 431

války nejsou u Olbrachta neobvyklé. Před napsáním románu *Podivné přátelství herce Jesenia* měl v úmyslu vydat knihu *Rezervistovy dopisy*, jejíž části vycházely v *Dělnických listech*. Přestože se rukopis ztratil, rekonstruovaná podoba byla vydána v roce 1977 péčí Vlastislava Hnízda. Tematicke války věnoval řadu reportáží, humoristických povídek, fejetonů ad. U mnohých vycházel z vlastní zkušenosti vojenské služby (v letech 1903 až 1904), a proto ve svých pracích věrohodně popisoval způsob vojenského života a vojenský dril. Další díla zaměřuje na kritiku vládnoucích tříd, které vyvolávají války a nutí obyčejné obyvatelstvo prolévat krev za cizí zájmy. Jeho texty týkající se vojenské služby a války mají jasnou antimilitaristickou tóninu, nejvíce se to projevuje v jeho humoristických a satirických příbězích. V nich vystupují vojáci, kteří si snaží ulehčit svoji službu humorem, vynalézavostí překonat vojenský byrokratický mechanismus a zesměšnit vojenský systém. Tematiku války Jiří Opelík spatřuje i v románu *Žalář nejtemnější*, přestože tam o ní nepadne jediná zmínka: „Svým ideovým dosahem pochopitelně přesáhla několik těch válečných let. Ale prokázal-li Olbracht osudem komisaře Macha sugestivně, že ‚nejtemnější žalář‘ je vlastně egoismus a egotismu a egocentrismus, uvěznění v kobce vlastního já, což tím svým současníkům neřekl nanejvýš potřebné slovo: běsní válka, z níž se možná zrodí nový svět, hynou milióny lidí, a tu je nelidské uzamykat se sám v sobě, je naopak nutno vyjít ze sebe.“¹⁹ S vypuknutím války přišla změna v pojetí této látky, nejvíce se to projevilo právě v románu *Podivné přátelství herce Jesenia*. Olbracht začátek války zachycuje v atmosféře hrůzy v prostředí Vídně a poté také v prostředí Prahy, její dopady ilustruje na osudech lidí: na vojákovi, který se po návratu nemůže zbavit nočních můr, na trpících pozůstalých po vojácích, na osudu ženy, která se při odloučení od manžela zamilovala do jiného. Konfrontace dvou pohledů na válku probíhá i během rozhovoru mezi Janem a Jiřím při Janově náhlém návratu do Prahy. Zatímco pro Veselého je válka výsledkem lidského pudu vraždit, Jesenius si myslí, že válku „způsobilo několik lidí“.

Vlastislav Hnízdo ve své monografii tvrdí: „I když ‚válka Janova byla jiná, než válka Jeseniova‘ co do příčin – ve způsobu reakce na ni se Jesenius s Janem shoduje. Je stržen příkladem Janovým, který plní špionážní úkoly, a i on se rozhoduje k činu – pomáhat ve špionážní činnosti, být vojákem, vzít na sebe podíl zásluhy či viny na válečném výsledku.“²⁰ Ve skutečnosti je Jan Veselý hnán jinými důvody než Jesenius, při svém návratu do Prahy spolu oba hrdinové rozprávějí o válce a Veselý osvětluje svůj důvod, proč se chce zapojit jako špión, a sám vyslovuje rozpor v jejich postojích: „Jenže tobě se nechce blázniti spolu, rád bys činil něco rozumného – a toho teď nelze – ujasňuješ si svoji bezmoc a je ti z toho úzko. Já ne. Víím, že se činem spraviti nedá pranic a přece něco dělat budu, rozumného ovšem nic, budu prostě bláznit

¹⁹ OPELÍK, Jiří. Současnost a literatura. *Host do domu*. 1962, 9(1), s. 22

²⁰ HNÍZDO, Vlastislav. *Ivan Olbracht*. Praha: Melantrich, 1977, s. 40-41

s sebou. A poněvadž jsem obvykle dělal opak, co takzvaný pořádaný svět, budu i zde důsledný, a tančí-li on své masopustní kolo na pravo, budu se otáčet na levo. Také se mně chce vybit se v této zábavné době, v tom se podrobují svému lidství.²¹

Sám Veselý se zde přiznává ke svému buřičství, které jde v každé situaci proti proudu, a ve válce je tomu nejinak. Jesenius je na druhou stranu odhodlán zapojit se, protože chce dosáhnout změny, přispět k tomu, aby válka skončila. Jan si naopak uvědomuje, že on jako jedinec nic nezmuže, a proto se odhodlává k individuálnímu odporu vůči všem. Tento jeho přístup mu nakonec vynese smrtící rozsudek a je popraven. V obecné rovině je tento konflikt vyjádřením Olbrachtova postoje ke dvěma typům vzpoury: na jedné straně je Jesenius, který reprezentuje revoltu s jasným cílem, na druhé straně je vzpoura individualistická. Smrtí Jana Ivan Olbracht naznačuje, že taková vzpoura nikam nevede a je vždy odsouzena k zániku. K tomuto závěru, ke kterému zde Olbracht dospívá, vedla cesta, kterou lze pozorovat už od jeho literárních prvotin. Jak podotýká Jan Mukařovský ve své studii²², Olbracht se tomuto tématu věnuje už ve svém raném díle, dramatu *Pátý akt*, ve kterém je jeden ze vzbouřenců selské rebelie donucen odvolat, a i přes to je popraven. Téma vzpoury je pak možno nalézt i v jeho sbírce povídek *O zlýbch samotářích* (1913), ve které se setkáváme s typem individuální vzpoury.

Postava „zlého samotáře“ je typická pro celé dílo Olbrachtovo, jsou to obvykle lidé bez stálého domova, tuláci, kočovní umělci. Jsou to vydědenci, kteří stojí proti společnosti osamoceni, a touží být osvobozeni od jejího útlaku: „Jednotni svým postavením na poledním příčli společenského žebříčku, odlišují se Olbrachtovi zlí samotáři navzájem rozličnou záměrností svého ideálu a různými způsoby svého zápasu o zrovnoprávnění a uchování lidské důstojnosti. U některých z nich jde toliko o podvědomý pud po svobodě, u jiných jasné vědomí cest za svobodou; někde se zoufalství vybíjí mstou na ještě ubožejších (jsou už příznačně jen mezi zvířaty), někde se řetěz, jímž zlé samotáře obtočila společnost ‚lenivých těl a nepřátelských srdcí‘, přetíná za cenu vraždy pořádaného člověka, jinde se cizí svět poráží perfektní uměleckou prací, která musí mít účel sama v sobě, neboť nemůže dojít u nechápavého člověka uznání – to je případ akrobata Žaka, jenž takto symbolizuje rozporuplné umělcovo postavení uprostřed nepřátelské společnosti.“²³ Přestože anarchismus byl Olbrachtovi jako člověku cizí, v postavách zlých samotářů vyjadřoval svůj nesouhlas se stávajícím společenským řádem. Jejich anarchismus však ve svých dílech podroboval kritice a ukazoval, že tento způsob odporu nemá šanci na proměnu společnosti.

²¹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., Praha: František Borový, 1919, s. 296-297

²² MUKAŘOVSKÝ, Jan. Ivan Olbracht. *Slovo a slovesnost*. 1950, 12(3-4), s. 123-134.

²³ MUKAŘOVSKÝ, Jan a Přemysl BLAŽÍČEK. *Dějiny české literatury. [Díl] 4, Literatura od konce 19. století do roku 1945*. 1. vyd. Eds Jan MUKAŘOVSKÝ, Zdeněk PEŠAT, Eva STROHSOVÁ. Praha: Victoria Publishing, 1995. s. 557

Dalším obrazem individuální vzpoury je hrdina Olbrachtova prvního románu *Žalář nejtemnější* (1916). Avšak komisař Mach není představitelem zlého samotáře, není to vyděděnec ze společnosti, ale je dobře postaveným úředníkem, představitelem měšťáka. Po svém oslepnutí se touží dobrat pravdy a svobody, ale jeho žalářem je pro něj jeho vlastní egocentrismus, proto bojuje se všemi kolem sebe. Tato postava je příkladem vzdoru egoistického, který Olbracht odsuzuje.

Za tímto románem následuje *Podivné přátelství herce Jesenia* (1919), které přináší hrdiny dva, navíc naprosto protikladné, kteří, jak už bylo řečeno výše, představují dva typy revolty. Jan Mukařovský říká, že „román končí splynutím obou dvojníků v osobě Jiřího Jesenia. Toto nadpřirozené rozuzlení není ovšem vůbec vyřešením, lze je však pochopit jako literární odraz touhy po třídním smíru v národě za světové války.“²⁴ Splnutí dvojníků naopak může být syntézou jejich dvou přístupů k odboji, respektive Jesenius přijímá od toho druhého to nejlepší z něho. Na několika místech v románu Jan vyjadřuje touhu, aby Jeseniovi dal ze sebe jenom to nejlepší a nikoli své demony. To nejlepší nakonec Jesenius při jejich splnutí přijímá, vstupuje do něj Veselého touha žít, připravenost k činu. Jeseniův rozvážný, metodický, cílevědomý způsob vzpoury je tímto obohacen o vášně a vůli přežít a vzniká tak dokonalá syntéza. Lenka Adamová ve své monografii o Olbrachtovi podotýká: „Jiří Jesenius se mění v nového herce tvořícího kázni i intuici, mění se v nového člověka, v němž se pojí prvky dosud rozdělené – řád a svoboda, duch a čin, pokora před nepoznaným i víra, že lidský úděl není jen hříčkou vnějších okolností, ale i dílem mravní vůle.“²⁵ Jiří Jesenius se všemi svými ctnostmi je čistě kladnou postavou, která je příkladem morálky, odpovědnosti, obětavosti a nesobecké lásky. Přestože je vybaven vším, čeho je potřeba k úspěchu, je přemožen pocitem bezmocnosti, místo toho, aby využil svých schopností a přistoupil k činu, rozhoduje se pro sebevraždu. To znamená, že přese všechny ctnosti mu ještě něco chybí. Na sklonku smrti však přichází záchrana skrze smrt věrného přítele, jehož nejlepší vlastnosti přecházejí do Jesenia, a ten tímto získává vše, co mu chybělo, a jeho charakter se stává celistvým. Až po tomto sjednocení se Jesenius odhodlává k činu a společně s Klárou se zapojuje do odboje a bojuje za svou zemi. Ke stejnému závěru dospívá i Jiří Opelík ve své stati *Místo projevu a vavříků* k Olbrachtovým nedožitým osmdesátinám. Zde se snaží nalézt samotného Ivana Olbrachta v jeho dílech a tvrdí, že „je například nesporné, že v *Přátelství herce Jesenia* jsou bolesti Jeseniovy i bolestmi Olbrachtovými: plodná převaha chladného intelektu, která však volá po zúrodnění teplou vášní.“²⁶ Proto tento román uzavírá první tvůrčí období

²⁴ MUKAŘOVSKÝ, Jan. Ivan Olbracht. *Slovo a slovesnost*. 1950, 12(3-4),

²⁵ ADAMOVÁ, Lenka. *Ivan Olbracht*. Praha: Horizont, 1977, s. 44

²⁶ OPELÍK, Jiří. Místo projevů a vavříků. *Kultura*. 1962, 6(1), s. 3.

Ivana Olbrachta, protože v něm došlo k dokonalé syntéze, Olbracht v něm zobrazuje, že individuální odboj bez cíle je bezvýznamný a neuspěje, a na druhé straně revolta, která je sice metodická a cílevědomá, ale aby uspěla, potřebuje touhu po životě a vášeň.

Román *Podivné přátelství herce Jesenia* bývá často označován za herecký román. Oba hlavní hrdinové jsou herci, a navíc je zde podán věrný obraz divadelního prostředí. Olbracht byl v kontaktu s divadlem už od dětství, kdy navštěvoval loutkové divadlo (stejně jako postava Jiřího Jesenia), později byl členem ochotnického spolku, v rodných Semilech se podílel na vytvoření dělnického divadla, je autorem dramatu *Pátý akt* (vznik 1910, vydáno 1919), druhou a zároveň poslední divadelní hrou byla jednoaktovka *Universum, obchod vším* (1911), v níž podává kritiku měšťácké politiky. Na divadelním kulturním životě se podílel i ve Vídni, kde organizoval česká představení pro českou dělnickou menšinu. „Olbrachtův vztah k divadlu je koncentrovaně vyjádřen v románu *Podivné přátelství herce Jesenia*, v díle, které uzavírá první etapu jeho tvůrčího úsilí. Motivy divadla, herectví i dramatické stavební prvky jsou v řadě jeho raných próz (*Měšťané a dělníci*, *Dvě kapitoly románu*, *Hra na pohádku*, *Bratr Žak*, *Žalář nejtemnější*), do tohoto románu však transformovaně vešlo všechno, co posud Olbracht k divadlu cítil, co zažil, co sám divadelně realizoval, co bylo jeho filozofickým názorem na divadlo (v širším smyslu na umění), včetně pochybností a hledání východiska.“²⁷

Olbracht na základě svých zkušeností mohl zobrazit celistvý a věrný obraz divadelního prostředí, různých figurek pohybujících se v jeho prostředí, ředitelů, herců a kritiků, intrik, které probíhají v zákulisí. Prostřednictvím protikladnosti dvou hlavních postav prezentuje dva opoziční přístupy k herectví a také vztah života a umění. Na jedné straně nacházíme Jeseniovu dřičskou snahu napodobit reálný život tak dokonale, jak je to možné, na druhé straně se prosazuje Janovo mínění, že život a člověk jsou tak složité, že je nelze napodobit ničím.

Vlastislav Hnízdo podotýká, že se v tomto románu poprvé objevuje hrdina, který je zcela kladný, postava Jiřího Jesenia, který je pravým opakem zlých samotářů, ale není příslušníkem měšťácké společnosti. Přestože ani jeden z hrdinů románu podle něj není zlým samotářem, z tohoto typu postavy vychází: u Jana Veselého to je naprosto zjevné. Jan je tulák, pro kterého je nejdůležitější svoboda: je v něm živelnost, touha po životě, miluje lidi a přírodu. Oproti předchozím dílům Olbrachtovým je tento román založen na širší dějové základně, je zde více postav a více filozofických reflexí: „Tyto úvahy překračují senzualistické a psychoanalytické meditace individualistických hrdinů dřívějších próz, neboť mají daleko hlubší ideové, tj. společenské zázemí.“²⁸

²⁷ HNÍZDO, Vlastislav. *Ivan Olbracht*. Praha: Melantrich, 1977, s. 27

²⁸ HNÍZDO, Vlastislav. *Ivan Olbracht*. Praha: Melantrich, 1977, s. 55

Podle Lenky Adamové je tento román dílem velmi současným (dobovým), protože se snaží odpovědět na otázky vznesené válečnými událostmi. Otázka nutnosti zla je zodpovězena dvěma teoriemi, které přednesou dvě rozdílné postavy, ředitel gymnázia Toufar a hrabě Triste. Toufar prezentuje svůj názor, že zlo je nevyhnutelné a je jedním ze zákonů života. Triste zase tvrdí, že je nutné se zlu za každou cenu vyhýbat a vnímat život jako dar, a být za něj vděčný. Otázka co zmůže jednotlivec, je zodpovězena syntézou Jesenia s Janem Veselým.

1.4 Dobová reflexe

Dobová kritika se zaměřovala především na tematiku dvojnicství. M. Novotný ve své recenzi v časopise *Nové Čechy* vidí v tomto románu snahu o přiblížení dvou typů lidí, jichž jsou oba hrdinové představiteli. Podotýká, že na tomto střetu a polarizaci jsou pak postaveny i další konfrontované myšlenky, dva typy herectví, dva přístupy ke zlu a dva přístupy k válce.

Naopak Karel Čapek ve své recenzi v *Národních listech* nachází v románu dva typy dvojnicství. Tím prvním typem je mytologická přitažlivost dvou osobností, které k sobě byly přivázány osudem. Jako by oba dva hrdiny k sobě vázala neviditelná síla a spojovala jejich cesty dohromady. Druhý typ dvojnicství je podle něj psychologického rázu: jedná se dvojnicství ve smyslu rozpolcení duše na dvě protikladné poloviny. Čapek spekuluje o tom, že by se příběh o přátelství dvou naprosto opačných osobností dal považovat za příběh rozdvojené duše, která sama sebe mučí, a postavy Veselého a Jesenia jsou pak personifikacemi těchto polovin duše. Vše ostatní kolem toho je „jen nahodilým přioděním, čistě vnějškovou a nepodstatnou výstavbou, jež spíše zakrývá, než vyslovuje vnitřné prostory románu.“²⁹ Čapek v románu vidí příběh o zranění člověka, proměnu ze zdrženlivého mravního hrdiny v člověka odhodlaného k činu. Sám ale na závěr přiznává, že by se mu více než román o zranění hrdiny zamlouval román o duši, která se snaží vymanit ze zajetí vlastního dualismu.

Karel Sezima v románu nachází dualismus dvojího typu: jednak umělecký a také mravní. Umělecký dualismus spočívá ve dvou protichůdných typech herectví, které představují oba protagonisté. Na jedné straně máme Jesenia, který si své herecké řemeslo vydřel studiem materiálů. Na druhé straně stojí Jan Veselý, jehož herectví je intuitivní, dokáže hrát naprosto spontánně a s lehkostí, aniž by pro to tvrdě pracoval. Přátelství je dle Sezimy právě tím, co spojí obě odlišné osobnosti, které stojí proti sobě, přátelství jako cit nepoznamenaný smyslnou vášní, a Jesenius nakonec zůstává obohacen osobností Veselého.

²⁹ ČAPEK, Karel: *O umění a kultuře*. 2. 1. soubor. vyd. Eds. Emanuel MACEK, Miloš POHORSKÝ, Zina TROCHOVÁ. Praha: Československý spisovatel, 1985, s. 122

2 Postoj k upravování starších textů

2.1 Upravovat či neupravovat

Časopis *Hovory o knihách* vznesl anketní otázku týkající se upravování starších textů, jedním ze spisovatelů vyjadřujících se k tomuto tématu byl i Ivan Olbracht, který tuto otázku adresoval z pozice upravovatele díla Antala Staška (Olbrachtova otce). Olbracht se k tomu vyjadřuje takto: „Ovšem pravopis, který byl tenkrát poněkud jiný; to je však nejméně významné. Ale za padesát let leccos zestárlo a leccos v jazyce umřelo. Předminulý čas je mrtev; přechodníků a jejich adjektivních tvarů užíváme dnes v míře daleko menší než v tehdejší generaci; archaismy se za půl století staly ještě archaističtějšími. A známe dnes lépe zákony českého slovosledu, než je mohl znáti Jan Gebauer a jeho žáci; s postavením slova důrazu a příklony se, které činilo otcům ještě obtíže, zacházíme dnes například hladce.“³⁰ Kromě jazykové stránky se zabývá upravováním starších textů po stránce estetické, protože cítí potřebu překonat rozdíly v estetickém citění vzniklé časovým odstupem čtenářů od těchto děl. Považuje za oprávněné vymycovat prostředky, které ztratily svou estetickou účinnost: „Za půl století se mnohý básnický obraz častým opakováním otřel, zautomatizoval a je dnes k nepotřebě, mnohé slovo bylo humorem a studentským slangem zprofanováno, těžko snášíme biblické opakování téhož výrazu i tautologie a hromadění přídavných jmen, která podle našeho citění substantivum spíše oslabují, než zesilují.“³¹

Olbracht se také vyjádřil v tom smyslu, že by se nebránil ani upravování starších textů v oblasti myšlenkové: „Ale snad bude účelné upravit i něco málo z obsahu, neboť myšlenky od těch dob dávno a dávno probíjované, nebude třeba tak zdůrazňovati a průvodní problémy hýbající tehdejší dobou rozváděti tak široce.“³² K tomuto úkolu podle něj je ale povolána pouze osoba, která cítí úctu k autorovi a má potřebné znalosti.

V předmluvě k *Blouznivcům našich hor* se také vyjadřuje k tomu, kam až jeho úpravy zasahovaly: „Neměnil jsem všechna otřelá rčení a deminutiva, ne všechny archaismy, přechodníky a nářeční tvary, ne všude slovosled, neboť konati tuto práci školometsky by bylo křiviti charakteristický sloh Antala Staška, ale činil jsem tak všude, kde nezvyklosti byly důsledné, kde jich bylo příliš, nebo kde by podle mého mínění rušily čtenáře.“³³

Olbracht tuto svoji upravovatelskou činnost podle svých slov koná v zájmu čtenářské obce, jeho snaha má za cíl dostat do povědomí čtenářů i texty ze starší literatury, kterým v tom brání jejich nesrozumitelnost: jak jazyková, tak estetická.

³⁰ KOSÁK, Michal a Jiří FLAIŠMAN. *Podoby textologie*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2010, s. 183

³¹ Tamtéž, s. 184

³² Tamtéž, s. 185

³³ Tamtéž, s. 197

3 Textové změny v románu Podivné přátelství herce Jesenia

V této kapitole se budeme věnovat změnám, nalezeným při komparaci prvního, třetího a čtvrtého vydání. U každého typu změny bude uveden jeden nebo více příkladů. Škrtnutý text bude vyznačen špičatými závorkami, text doplněný nebo opravený bude vyznačen podtržením.

3.1 Pravopis

U psaní měkkého a tvrdého i/y byla zaznamenána pouze změna ve slově cymbál → cimbál. V prvním vydání bylo toto slovo s ypsilonem, a to i přes to, že už v roce 1913 uvádí *Pravidla českého pravopisu* (dále už jen PČP) tvar cimbál, stejně jako i PČP pozdějšího vydání v roce 1921 i 1926.

Byla zaznamenána změna ve psaní velkého/malého písmena po dvojtečce, kde nenásleduje přímá řeč. V prvním vydání po dvojtečce následovalo malé písmeno, ve třetím i ve čtvrtém se píše velké písmeno. Velké/malé písmeno kolísalo ve slově Bůh/bůh. V PČP z roku 1913 i 1926 se uvádí, že velké písmeno se píše dvojtečce, po které následuje přímá řeč. U slova Bůh/bůh je rovněž v obou příručkách zmíněno, že se píše s velkým písmenem, jestliže má význam křesťanský.

Pravidelně se objevuje změna psaní příslovečných spřežek. Místo jejich rozděleně psané podoby jsou psány dohromady: na konec → nakonec, na dobro → nadobro, ze zadu → zezadu, na jevo → najevo, zatím co → zatímco, z počátku → zpočátku, v levo → vlevo, v tom → vtom, v čas → včas, na vždy → navždy. Naopak rozděluje slova *jakoby* a *poprvé*. Poprvé je rozděleně uvedeno v PČP z roku 1913 i 1926, všechny uvedené spřežky jsou dohromady uvedeny jak v PČP z roku 1926, tak v PČP z roku 1913.

U slov cizího původu byla zaznamenána změna v psaní slova *théma* na *téma*, přičemž například slovo *pathos* zůstalo v této podobě. PČP z roku 1913, 1921 i 1926 uvádějí jako správné tvary *thema* i *téma*. Slovo *pathos* je v nich uvedeno v tomto tvaru.

3.2 Kvantita

Poměrně často docházelo ke změně kvantity hlásek (všechny uvedené změny byly provedeny ve třetím vydání vzhledem k prvnímu vydání): *přílba* → *přilba*, *lahve* → *láhve*, *péro* → *pero*; *vybit* → *vybít*, dále se objevovala pravidelně změna v akuzativu osobního zájmena *jí* → *ji*. *Přilba* je uvedeno s délkou v PČP z roku 1913 i 1926, *láhve* je také uvedeno s dlouhým vokálem, stejně jako *vybít*. *Přilba* s krátkým vokálem je možno nalézt v PČP z roku 1941.

3.3 Kvalita

Olbracht pravidelně u feminin vzoru kost koncovku -t nahrazuje koncovkou -ť: změt → změt', pamět → pamět', obět → obět'. PČP z roku 1913 i 1926 uvádějí tyto tvary jako správné v obojím tvaru. Mění se psaní s/z v předponách a předložkách: účastnit se → zúčastnit se, s talíře → z talíře, stajily → ztajily, strávených → ztrávených, kde je pravidelně nahrazováno s znělým z.

3.4 Syntax

Docházelo ke dvěma typům změn týkajících se syntaktické vazby: záměna záporového genitivu za akuzativ: kteří by neznali **jména** Jiřího Jesenia → kteří by neznali **jméno** Jiřího Jesenia. Olbracht také často nahrazuje přechodníky slovesem v indikativu: **podávajíc** mu měkkou trochu neklidnou ruku → **podala** mu měkkou trochu neklidnou ruku, **stávajíce** se tělem → **stávaly** se tělem, **odhazujíc** poslední zbytky soudnosti → **odhazovalo** poslední zbytky soudnosti.

3.5 Slovní tvary

Pravidelně dochází k nahrazení slovního tvaru jeho kratší podobou: jej → ho, již → už, tenkrát → tenkrát, přece → přec, zase → zas, něho → něj, mne → mě.

3.6 Interpunkce

Častým jevem je rozdělení souvětí, tedy nahrazení čárky nebo spojky tečkou:

„Kdysi, dokud ještě krásná paní nebyla přítelkyní intendantovou, ucházela se o přízeň tohoto bohatého chlapce, ale on ji odmítl.“³⁴

„Kdysi, dokud ještě krásná paní nebyla přítelkyní intendantovou, ucházela se o přízeň tohoto bohatého chlapce. Ale on ji odmítl.“³⁵

³⁴ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 88

³⁵ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 73

Děje se tak i opačným způsobem, tedy sloučením dvou vět do jedné a nahrazením tečky čárkou nebo spojovacím výrazem. V této oblasti nelze pozorovat žádnou systematickosti, autor k těmto změnám přistupuje individuálně na základě zhodnocení návaznosti či nenávaznosti daných vět.

Čárka je vyškrtnutá před spojkou *a* tam, kde nepředchází vedlejší věta vložená, nebo tam, kde není jiný poměr než slučovací. V několika případech se čárka ruší také před přívlastkem volným, tudíž se z něj stává přívlastek těsný. Systematicky je škrtnuta čárka před spojkou *č*. Autor čárku ruší i před spojkou *jako*, po které nenásleduje vedlejší věta, ale pouze větný člen.

Je doplňována čárka pro oddělení vsuvek. V několika případech byla čárka přidána před přívlastek volný, čímž se z něj stal přívlastek těsný. Čárka byla rovněž doplněna před spojkou *a*, kam náležela, protože před ní stála věta vedlejší.

3.7 Eliminace

Jsou škrtnuty uvozovky u názvů divadelních her a u názvu divadla Uranie, jsou také škrtnuty tři tečky, které vyjadřovaly přerývanou nebo nedokončenou řeč. Mizí i pomlčky, které vyjadřují pomlku v průběhu přímé řeči postav.

V hojném počtu jsou škrtnuty partikule modální: *jistě, asi, možná, snad*. Často jsou eliminována také zájmena, především zájmena neurčitá *jakýsi, cosi, nějaký*; ukazovací zájmena *ten, týž, tento* i další typy zájmen jako jsou osobní nebo přivlastňovací. Oldřich Králík, který se zabýval textovými změnami v *Žaláři nejtemnějším*, tvrdí, že vyškrtávání pomlky ve formě pomlček a tří teček stejně jako vymycování deiktických prostředků má za cíl dosažení plynulosti: „již tu se hlásí základní směrnice přepracování: plynulost. Olbracht nechce ani rušit proud vystrčenými slovy, ani naznačovat skrytý děj zlomem tří teček. Stejný smysl má provedení pravidla, aby se po dvojtečce psalo malé písmeno, nenásleduje-li přímá řeč.“³⁶ Snaha o plynulost se podle Králíka projevuje také ve změně slovosledu, ke které se dostaneme níže.

Eliminována jsou v hojném počtu především přídavná jména. Jak víme z jeho vyjádření k úpravám děl otce, Olbracht považuje přílišné hromadění adjektiv za zatěžování a oslabování substantiva. Pokud se tedy na jednom místě vyskytuje více adjektiv, Olbracht ponechává jedno nebo dvě přídavná jména. Jak bylo zřetelné při porovnávání tří vydání *Podivného přátelství berce Jesenia*, Olbrachtovy zásahy jsou postupné, ve druhém vydání byla řada těchto adjektiv vyškrtnutá, ve třetím je osekává ještě více. Srovnání tří verzí jedné věty níže toho může být příkladem. Také

³⁶ KRÁLÍK, Oldřich. Rozbor textových změn v Olbrachtově *Žaláři nejtemnějším*. *Slovo a slovesnost*. 1937, 3(4), s. 200.

na příkladu zkrácení popisu Jeseniova bytu je možné jasně vidět jeho tendence škrtnat ve větším rozsahu.

Dalším důvodem ke škrtnání adjektiv je jejich významová podobnost. Olbracht zasahuje ve chvíli, kdy jsou si adjektiva svým významem blízka, a dochází tak k hromadění podobných významů. Jak podotýká Oldřich Králík ve své studii, kde se zbývá změnami v Olbrachtově *Bratru Žakovi*,³⁷ „velmi těžce je několikerým přepracováním postižena lyrisující výstroj synonymická a pleonastická.“ Tato tendence se však projevuje v jeho změnách obecně, ne pouze v případě adjektiv, ale i u jiných slovních druhů. Následující příklad toho je důkazem:

„Přirozený, necvičený hlas se zdá často objemným <a mohutným>, ale <šlechtěním>, broušením a hlazením se s ním stane totéž (...)“³⁸

„Přirozený, necvičený hlas se zdá často objemným, ale broušením <a hlazením> se s ním stane totéž (...)“³⁹

„Že se přirozený, necvičený hlas zdá často objemným, ale broušením že se s ním stává totéž (...)“⁴⁰

V tomto příkladu je zřetelné, proč bylo vyškrtnuto adjektivum *mohutným*. Ve *Slovníku spisovného jazyka českého* je toto přídavné jméno definováno jako „mající velmi velké rozměry“, zatímco objemný je definováno jako „mající velký objem, rozsah, rozměr“, tudíž se zde jedná o zdvojení toho samého významu.

Nicméně přídavná jména jsou škrtnána i v případě, kde se vyskytuje pouze jedno, tato adjektiva byla vyškrtnuta pravděpodobně proto, že je autor považoval za nadbytečná: <průhledných> zlomyslností, <velkoměstskými> výletníky, kazíte oči <úporným> háčkováním, šitý na člověka mnohem většího <a silnějšího> => v tomto kontextu se jedná o „silnější“ ne ve významu fyzické zdatnosti, ale ve významu objemnosti, protože se jedná o velikost oblečení. Adjektivum v komparativu *většího* vyjadřuje, že postava zaujímá větší prostor jak do výšky, tak do objemu, tím pádem je možno adjektivum *silnějšího* vyškrtnout.

Podobně jako adjektiva byla výrazně zredukována příslovce: *blíže, asi, načež, tedy, vůbec* a příslovečná určení všech typů: Klára se rozběhla <světníci> ke komoře, zadeklamoval <patheticky>, mohla <odtud> poslouchat, se <tajemně> plouží, <smrtelně> bleďá.

³⁷ KRÁLÍK, Oldřich. Jazykové změny v Olbrachtově Bratru Žakovi. *Slovo a slovesnost*. 1953, 14(3), s. 109.

³⁸ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., s. 16

³⁹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 14

⁴⁰ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 12

Výrazným přepracováním a zkrácením prošly i části popisné, názorným příkladem toto může být například pasáž, kde je popsán Jeseniův byt:

„Byt měl dva pokoje na levo z předsíně a na pravé straně kuchyni a pokojík. Jeden z obou pokojů byl ložnici, druhý, modře malovaný, jídelnou, studovnou a přijímacím pokojem zároveň. Ten si zařídil ve slohu z dob, kdy se naše babičky vdávaly. Byla zde pohovka a židle, potažené modrým brokátem, a měly příjemně měkké křivky opěradel; uprostřed stál hnědý, elipsovitý stůl s vykládanou deskou, u zdi psací stolek, pak stojany z ořechového dřeva a mřížkovaný sklenník s pestrou hedvábnou záclonou, přeměněný v knihovnu. Obrazy, vesměs originály českých malířů, jež vyplňovaly celou jednu stěnu — akvarel Úprkův mezi nimi svítil sluncem a ostrou bělí a rudostí pestrých krojů slováckých — květiny před okny, podušky na pohovce, drobnosti, <roztroušené> po nábytku, to vše mluvilo o neustálém styku s lidskýma rukama, vše bylo jasné a vlahé, jako u někoho, kdo má rád svůj byt a pobývá mnoho doma.“⁴¹

„Bydlil v prvním poschodí ve dvou pokojích a jeden z nich, kde pracoval, si zařídil ve slohu z dob, kdy se naše babičky vdávaly. Pokoj byl modrohnědý. Hnědý byl stůl, knihovna, stojany, hnědý rám velkého stojacího zrcadla, hnědé měkké křivky opěradel pohovky a židlí; modrý byl brokát jejich po-tahu, látka zástěny u kamen, přes niž byly přehozeny stuhy z věnců, modré malování stěn. Několik obrazů na stěnách — akvarel Úprkův mezi nimi svítil slováckým sluncem a hlava Shakespearova se dívala mystifikátorsky — květiny před okny, podušky na pohovce, drobnosti po nábytku, to vše mluvilo o neustálém styku s lidskýma rukama, vše bylo jasné a vlahé, jako u někoho, kdo má rád svůj byt a pobývá mnoho doma.“⁴²

„Bydlil v prvním poschodí ve dvou pokojích a jeden z nich, kde pracoval, si zařídil ve slohu z dob, kdy se vdávaly naše babičky. Pokoj byl modrohnědý. Hnědý byl nábytek, modrý brokát jeho potahu a modré malování stěn. Několik obrazů — akvarel Úprkův mezi nimi svítil slováckým sluncem a hlava Shakespearova se dívala mystifikátorsky — květiny před okny, podušky na pohovce, to vše mluvilo o neustálém styku s lidskýma rukama, vše bylo vlahé, jako u někoho, kdo má rád svůj byt a mnoho pobývá doma.“⁴³

Často jsou zkráceny také promluvy samotných postav, nezděra se tyto škrty týkají proklamativnosti, kterou se jejich řeč v prvním vydání vyznačuje, a změny spějí spíše směrem

⁴¹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., s. 69

⁴² OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd. s. 59

⁴³ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd. s. 48

k běžně mluvené řeči. Z tohoto důvodu byla například zkrácena řeč ředitele ochotnického divadla Josefa Blahoslava Dokoupila, když zve Jesenia na ochotnické představení:

„Jsme si vědomi krvavé oběti, kterou žádáme, <ale jsme sobečtí, ano, budeme sobečtí, neboť jen jednou v lidském životě se naskýtá příležitost státi tváří v tvář chloubě českého herectva>.“⁴⁴

„Jsme si vědomi krvavé oběti, kterou žádáme, ale umění je sobecké“⁴⁵

Eliminována jsou nejenom slova, ale i slovní spojení, části vět a celé věty. Velmi často se to týká částí vět a vět celých, které vyjadřují „zbytečné, nenosné děje“⁴⁶:

„Dostal jsem tedy tam od vás z Olomouce <jakýsi> anonymní list. <Došel na moji pražskou adresu a poslali mi jej sem>.“⁴⁷

„Dostal jsem tedy tam od vás z Olomouce anonymní list.“⁴⁸

Je daleko důležitější, co v daném dopise stojí, než to, jak se dostal dopis za Jeseniem na venkov, a čtenář si tento proces může snadno domyslet. Příklad vyškrtnutí části věty:

„(...) řekl, <přistupuje k nim a> podává jim ruku.“⁴⁹

„(...) řekl, podává jim ruku.“⁵⁰

Tato část byla vyškrtnuta, neboť působila nadbytečně, není třeba čtenáři sdělovat, že Jesenius nejdříve k Dokoupilově družině přistoupil a poté jim podíval ruku, podání ruky předpokládá přiblížení se k druhé osobě, takže je tato část věty postradatelná.

⁴⁴ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 18

⁴⁵ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 15

⁴⁶ KRÁLÍK, Oldřich. Rozbor textových změn v Olbrachtově Žaláři nejtemnějším. *Slovo a slovesnost*. 1937, 3(4), s. 205

⁴⁷ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd. s. 11

⁴⁸ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 10

⁴⁹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd. s. 20

⁵⁰ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 17

3.8 Substitute

Často docházelo k nahrazení substantiva: svedly jen desetinu této telecí grácie → polovinu, cestou plnou rosy → vlhkosti, jejíž tón pozbýval klidu → hlas, kobkové zdivo niter → duší, nevnesla paprsku do mlh → světlo. V této kategorii bylo zaznamenáno několik případů, kdy bylo deminutivum nahrazeno neutrálním výrazem: např. děťátko → dítě, klobouček → klobouk.

Velmi často byla nahrazována adjektiva: vášnivým polemikám → prudkým, mohutně stavěný → silný, z ohromné lásky → jediné, nenáročným obecnstvem → prostým, pevný úsudek → určitý, výtečný muž → strašně chytrý.

Substitute je nejčastější v případě kategorie slovesa: lidí, které by rád potřel → nemiluje. (potřít někoho – porazit, zdolat, zničit, zatímco nemiluje je slovo méně radikální, které vyjadřuje pouhou antipatii vůči někomu), přišli sem uklidnit si nervy → přišli si sem odpočinout (první sloveso je intenzivnější nežli to, kterým bylo nahrazeno, to naznačuje pouze, že herci byli přepracovaní a potřebovali si oddechnout od práce) ostával → bydlil, pravil → řekl, stírala → otírala.

Na některých uvedených příkladech je možné vidět, že Olbracht usiloval o snížení intenzity příznaku daného výrazu, u většiny substitucí je však motivací snaha o lepší vyjádření autorova záměru, o větší konkrétnost. Jak říká Králík: „Olbracht byl neúnavný v hledání přesného označení.“⁵¹ Nahrazuje tedy daná slova tím, co pokládá za přesnější označení.

Dochází k nahrazování i částí vět:

„(...) bohatý a žertovný starý mládenec, jehož nitro však nepostrádalo ani jistých sentimentálních strunek; a jedna z nich se občas rozezvučovala láskou k rodnému kraji“⁵²

„(...) bohatý starý mládenec, muž žertovný a poněkud sentimentální; a jedna z jeho sentimentálních strunek se občas rozezvučovala láskou k rodnému kraji.“⁵³

Projevuje se zde snaha o prostší a věcnější výraz: „jehož nitro však nepostrádalo ani jistých sentimentálních strunek“ bylo nahrazeno prostším „poněkud sentimentální“, a jelikož tato změna byla začleněna do věty spojkou „a“, musela být tato spojka zrušena v konstrukci „bohatý a žertovný starý mládenec“ na „bohatý starý mládenec, muž žertovný a poněkud sentimentální“. Je možno nalézt mnoho příkladů, kde Olbracht usiluje o prostší vyjádření, zbavené dekorativnosti:

⁵¹ KRÁLÍK, Oldřich. Jazykové změny v Olbrachtově Bratru Žakovi. *Slovo a slovesnost*. 1953, 14(3), s. 106.

⁵² OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 9

⁵³ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 7-8

„Věci, děje a osoby se pojmenovávají pravým jménem, z nánosu dekorativnosti vybavuje se škrty reálné jádro.“⁵⁴

Často je odstraňována konstrukce s přídavným jménem slovesným odvozeným z přechodníkového tvaru: zachmuřeně se dívajících očí → zachmuřených očí, zvědavě přihlížejících dětí → zvědavých dětí. I k tomuto se vyjádřil, když řekl: „přechodníků a jejich adjektivních tvarů užíváme dnes v míře daleko menší“⁵⁵ jako bylo ostatně uvedeno už výše.

3.9 Slovosled

V kategorii slovosledu dochází k přesunu nejdůležitější informace na konec věty. Tím se příslovečné určení posunuje na začátek věty.

„Mráz projel nemocnému tělem.“⁵⁶

„Nemocnému projel tělem mráz.“⁵⁷

Mění se také pozice zvrátého zájmena *se*, které se přesunuje z pozice za slovesem před sloveso.

„(...) jeho oči upíraly se do zlatého nápoje (...)“⁵⁸

„(...) jeho oči upíraly se do zlatého nápoje (...)“⁵⁹

Králík, který změny slovosledu pozoruje u Olbrachta v obou svých studiích, považuje tuto změnu za výsledek snahy o „plynulý vyprávěcí tok“. Olbracht problém slovosledu adresuje ve své reakci na anketu o upravování starších textů a tvrdí: „A známe dnes lépe zákony českého slovosledu, než je mohl znáti Jan Gebauer a jeho žáci; s postavením slova důrazu a příklony se, které činilo otcům ještě obtíže, zacházíme dnes například hladce.“⁶⁰ Tudíž jeho motivace byla zjevně řízena pravidly českého slovosledu.

⁵⁴ KRÁLÍK, Oldřich. Jazykové změny v Olbrachtově Bratru Žakovi. *Slovo a slovesnost*. 1953, **14**(3), s. 106. Další příklady: oči jí šlehly ohnivým plamenem → oči jí hořely, se osměluji představiti → představuji, polekané oči sklopila k zemi. → sklopila oči; jak neodolatelný úspěch by to byl, kdyby herečky Národního divadla v komických úlohách svedly jen polovinu této telecí grácie. → jaký úspěch by asi měly v komických úlohách herečky Národního divadla, kdyby svedly jen polovinu této telecí grácie.

⁵⁵ KOSÁK, Michal a Jiří FLAIŠMAN. *Podoby textologie*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2010, s. 183

⁵⁶ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., s. 326

⁵⁷ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 272

⁵⁸ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., s. 152

⁵⁹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 127

⁶⁰ KOSÁK, Michal a Jiří FLAIŠMAN. *Podoby textologie*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2010, s. 183

3.10 Amplifikace

Kategorie amplifikace není příliš početná, ale je velmi různorodá. Jsou doplňována zájmena, scénické poznámky u promluvových replik, celé věty či spojky:

„Nezkazí tě?“⁶¹

„Nezkazí tě?“ ptával se ho Jesenius.⁶²

V této kategorii nelze pozorovat převládající tendenci, Olbracht se k doplnění uchyloval pravděpodobně v těch místech, kde to považoval za potřebné ať už z důvodu kontextu nebo z důvodu dosažení uměleckého záměru.

3.11 Postavy

3.11.1 Jiří Jesenius

Eliminace, substituce i amplifikace v některých případech ovlivňují to, jakým způsobem je vystavena charakteristika postav. Nedochozí k úplné proměně, ale k drobným úpravám, které spíše oprošťují postavy od prvků, které neodpovídají původnímu záměru autorovu. Jesenius je postava racionální, člověk přímý a zodpovědný, s nadhledem, odstupem, který se nedá jen tak ovlivnit city. Především vyjadřování jeho citů a myšlenek bylo zasaženo úpravami nejvíce:

„Herec <se na ni díval oddaným pohledem modrých očí a pravil> mírně a shovívavě.“⁶³

„Herec řekl mírně a shovívavě.“⁶⁴

„Tak byl <Jesenius šťasten>, že měl aspoň Jana.“⁶⁵

„Tak byl rád, že měl aspoň Jana“⁶⁶

⁶¹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., s. 96

⁶² OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 81

⁶³ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 15

⁶⁴ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd. s. 12

⁶⁵ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 119

⁶⁶ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 96

„Samota, kterou <kdysi miloval> (...)“⁶⁷

„Samota, kterou míval rád (...)“⁶⁸

„A Jesenius pocítil touhu rozběhnouti se do světél města <a padnouti Janovi k nohám, obejmouti mu kolena a prositi>: ‚Bud’ k ní dobrý! Měj ji rád!‘⁶⁹

„A Jesenius pocítil touhu rozběhnouti se do světél města, uchopiti Jana za obě ramena a prositi tak důrazně, jak jen prosba mezi přáteli může býti vyslovena: ‚Bud’ k ní dobrý! Měj ji rád!‘“⁷⁰

Další změny už jsou spíše individuální a není v nich možné pozorovat nějakou opakující se tendenci:

„<Jesenius býval opatrný vůči cizím lidem, ale> odpověď došla obratem pošty ho poučila, že měl býti ještě zdrženlivější.“⁷¹

4. vyd. „Ale jak to, že se vůbec odhodlal nabízet se člověku docela cizímu? Jesenius na to později často myslíval. Avšak odpověď došla obratem pošty ho poučila, že měl býti ještě zdrženlivější.“⁷²

Varianta ve třetím vydání, která charakterizovala Jeseniovu osobnost, se změnila, v přepracované podobě spíše podtrhává onu podivnou přitažlivost, kterou Jesenius cítil k osobě Jana Veselého, nežli pouhou opatrnost vůči cizímu člověku. Podoba věty ve čtvrtém vydání zdůrazňuje neobvyklost Jeseniova přístupu k Veselému. Toho se také týkají některé další změny:

„Pravíte, že nejste hercem. <Zdá se tedy, že jsem se mýlil. Nechci se vyptávati, ale co jsem viděl, svědčí o talentu a jistě jste se také herectvím blíže zabýval. Máte krásný hlas, hezkou postavu i tvář; nejste sice mlád, ve čtyřadvaceti letech se již těžko začíná, ale přes to myslím, že by se dalo ještě mnoho dohoniti a že byste mohl něco vykonat... ovšem, máte-li schopnost, věnovati se trvale jediné práci>.“⁷³

⁶⁷ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd. s. 209

⁶⁸ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 173

⁶⁹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 149

⁷⁰ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 122

⁷¹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 60

⁷² OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 49

⁷³ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 64

„Pravíte, že nejste hercem. Bylo to i v Souvratech viděti. Ale myslil jsem, že byste se jím mohl státi.“⁷⁴

Zde se výrazně mění Jeseniovo prvotní hodnocení Janova herectví. Zatímco ještě ve třetím vydání postava Jesenia uznává, že Veselého za herce považoval, ve čtvrtém vydání dochází ke změně, která způsobuje, že to vypadá, jako by hrdina ve Veselém viděl pouze potenciál, se kterým se dá něco udělat, ale ne hotového herce. Z toho vyplývá také další změna:

„<Byl již ochoten uvěřiti, že před ním nestál herec z povolání.>“⁷⁵

„Ne, Veselý nebyl herec z povolání.“⁷⁶

Mnoho změn se týká nejen Jesenia, ale také Veselého a jejich vztahu, popřípadě způsobu, jakým na Jesenia působí:

„<Jesenius sledoval temperamentní výklady mladého muže s usměvavou shovívavostí, s jakou nasloucháme zajímavým sice, ale zmateným úvahám o věcech, které nám jsou zcela jasné.>“⁷⁷

Změna se nachází v části, kde se Veselý s Jeseniem přou o povahu umění, o jeho schopnost vyjádřit člověka. Jan tvrdí, že něco takového nelze, a Jesenius pevně věří v opak. Vyškrtnutá část vyjadřuje Jeseniův nadhled a pochybnosti o tom, co říká Veselý. Dalším příkladem může být tento:

3. vyd. „<Jesenius, který byl před návštěvou hercovou na odchodu, prochodil nad těmito otázkami ještě chvíli jizbou.>“⁷⁸

Věta naznačuje, že v Jeseniovi zanechala Veselého návštěva velký dojem, bez ní to působí, jako by si položil řadu otázek, ale vzápětí nad nimi mávl rukou. Další příklad:

„Nezapíral přátelství k Veselému, <ani nadšení jím>, a bylo pravda i to, že se snažil dostati ho k Národnímu divadlu.“⁷⁹

⁷⁴ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 52

⁷⁵ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 68

⁷⁶ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 55

⁷⁷ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 73

⁷⁸ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 65

„Nezapíral přátelství k Veselému, a bylo pravda i to, že se snažil dostat ho k Národnímu divadlu.“⁸⁰

Ve čtvrtém vydání byla vyškrtnuta celá pasáž, která je věnována vývoji vztahu mezi Veselým a Jeseniem⁸¹, je také ale ilustrací kontrastů mezi jejich povahami „vliv vyhraněného charakteru nad beztvárnou a přece tolika tvarů schopnou lávou druhova nitra“⁸². Je jasné, že kontrast mezi oběma hlavními postavami byl klíčovým motivem románu, je tedy otázkou, proč se rozhodl autor tuto část z románu vypustit.

3.11.2 Jan Veselý

Pokud se jedná o charakteristiku vyřčenou vypravěčem, byly zaznamenány malé změny: je vyškrtnut první dojem, jaký má Veselý na Jesenia, především jeho výraz obličeje, který naznačuje povahu a kvalitu Janova herectví:

3. vyd. „<Teď byl obličej nehybný, ale i v klidu dával v sobě tušiti skryté pohyby, jež se dovedou rozechvíti všemi city a vzruchy, jaké kdy vešly do lidských srdcí.>“⁸³

Dále pak ve třetím vydání vzhledem k prvnímu mizí věta:

„<Veselý byl bystrý mladý muž a mnoho věděl.>“⁸⁴

Nelze říci, že by tento škrť nějak výrazně měnil postavu, to, co tady vypravěč konstatuje, si čtenář snadno vyvodí z toho, jak Veselý mluví a jak se chová.

⁷⁹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., str. 101

⁸⁰ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., str. 85

⁸¹ „Dobrymi druhy již byli a měli se rádi. Jesenius nabýval nad mladým hercem oné nevtíravé převahy, jakou míval ve styku s ostatními lidmi. Nebyla to převaha nad nejvlastnější osobností Veselého, té zhusta sám podléhal, spíše vliv vyhraněného charakteru nad beztvárnou a přece tolika tvarů schopnou lávou druhova nitra. Protektorský tón, s nímž kdysi před Jana předstoupil, pominul, zbylo z něho pouze kus otcovství. Velkým dítětem mu v té době připadal Veselý, dítětem s žarem v nitru, který uváděl jeho krev v trvalý var, se zvony v srdci, nikdy zcela klidnými, které se rozezvučovaly každým zavanutím větru, tu každý zvláště, tu v souzvuuku, tu v disonanci. A druhův obličej, v němž nebylo rysu, který by během dvou chvil zůstával týmž, souhlasil dokonale s jeho duší. „Co je ti u mne potřebí charakteru, sám ho máš dosti,“ řekl jednou Jan. Děti nebývají ani dobré, ani zlé a také v černých očích Veselého blýskalo chvílemi cosi, co Jeseniovi připomínalo, že děti s toutéž bezstarostností dovedou rozdati kočkám svůj oběd, jako vytrhávat pavoukům nohy. A do těchto strží byl by se Jesenius dříve rád podíval a prohlédl si ohníčky, hořící na jejich dnech.“; pasáž se ve třetím vydání nachází na straně 91

⁸² Tamtéž.

⁸³ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., Praha: František Borový, 1930, s. 42

⁸⁴ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., s. 88

V několika místech se mění způsob, jakým sám o sobě mluví Veselý:

„Nejsem herec a <nehodlám se věnovati divadlu>.“⁸⁵

„Nejsem herec.“⁸⁶

Zde by si postava protirečila, pokud by věta nebyla vyškrtuta, protože o pár řádků níže se Veselý ptá, zda Jesenius neví o nějakém angažmá.

„Těžko říci, kdo jsem, snad jen toulavý člověk, <rozhodně však nikdo, koho třeba respektovati>.“⁸⁷

„Těžko říci, kdo jsem, snad jen toulavý člověk“⁸⁸

Veselý je jako člověk dosti sebejistý, je tedy nepravděpodobné, že by sám sebe tímto způsobem snižoval. K podobné situaci dochází zde, přestože je tato věta zjevně řečena v žertu:

„Ale tohle spojení obou je jakási žertovná nemožnost < — pro člověka, který jest ochoten dívat se na to hodně povrchně. A já mám ten talent.> Zase týž vesele jasný pohled.“⁸⁹

„Ale tohle spojení obou je jakási žertovná nemožnost Zase týž vesele jasný pohled.“⁹⁰

I u této postavy můžeme nalézt utlumení emocí, přestože je Jan Veselý jako osobnost popsán jako vášnivý:

„Kočovný herec na Jesenia hleděl očima rozšířenýma, rozzářenýma v nejspodnějších hloubkách jich temna, <tak, jako by neposlouchal slov mluvčího, ale oddával se jen jeho hlasu. Jeho tvář maličko zružověla.> Až to Jesenia uvedlo v neklid.“⁹¹

„Kočovný herec na Jesenia hleděl očima rozšířenýma, rozzářenýma v nejspodnějších hloubkách jich temna. Až to Jesenia uvedlo v neklid.“⁹²

⁸⁵ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 63

⁸⁶ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd. s. 51

⁸⁷ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 63

⁸⁸ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd. s. 51

⁸⁹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd. s. 72

⁹⁰ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd. s. 59

⁹¹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd. s. 64

⁹² OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd. s. 52

Vyškrtnutá část napovídá, jaké rozrušení Veselému způsobilo Jeseniovo povzbuzení, že by mohl být hercem.

V kritice hereckého výkonu Jana Veselého z pera Františka Petery dochází ke změně, která ovlivňuje to, jaký dojem vytváří postava Veselého:

„Bylo uhranuto černýma očima pana Jana Veselého, hypnotisováno přitažlivými pohyby jeho dlouhých prstů“⁹³

„Bylo uhranuto černýma očima pana Jana Veselého, hypnotisováno nestoudnými pohyby jeho dlouhých prstů“⁹⁴

„Tato divadelně neobvyklá směsice herectví a vlastní smyslné osobnosti.“⁹⁵

„Tato divadelně neobvyklá směsice herectví a vlastní chlípné osobnosti.“⁹⁶

V obou případech došlo k substituci přídavného jména s pozitivními konotacemi za adjektiva s jednoznačně negativními konotacemi. Není jasné, jak moc tato změna ovlivňuje postavu Veselého, protože byla tato slova vyřčena o něm, nebo postavu Františka Petery, protože je vyřkl on. Na jednu stranu to může působit, že František Petera odhalil skutečnou povahu Janova herectví a jeho chtivou povahu, ale také to může působit tak, že kritik apriori nenávidící divadlo nemůže hodnotit žádného herce pozitivně, tudíž tato změna byla provedena, aby podtrhla povahu kritika.

3.11.3 Klára Brožková

I u postavy Kláry Brožkové došlo ke změnám, přestože nebyla tak detailně prokreslena její charakteristika, jako u dvou hlavních postav. Kromě potlačené emocionality je možno povšimnout si několika drobných změn:

„Nikdy jsem nikoho nemilovala, <snad vůbec nejsem schopna toho citu> (...)“⁹⁷

„Nikdy jsem nikoho nemilovala (...)“⁹⁸

⁹³ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd. s. 99

⁹⁴ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd. s. 84

⁹⁵ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd. s. 100

⁹⁶ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd. s. 84

⁹⁷ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 51

⁹⁸ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd. s. 44

Vyškrtnutá část zmizela pravděpodobně z toho důvodu, že o pár řádků níže postava Kláry tvrdí, že miluje umění. Zjevně je tedy schopna milovat a tímto by si protiřečila.

„<Je to nepřírozené, pane Jesenie, že my dva takto spolu mluvíme, že já, malá a bezvýznamná, smím takto hovořit s vámi, umělcem... Ale i já chci být jednou tak velká, jako vy. Chci!... >“⁹⁹

Z jejího monologu k Jeseniovi zde byla vyškrtnuta důležitá pasáž, ve které odhaluje jednu ze svých motivací k dosažení pěvecké kariéry: pocit méněcennosti, kvůli němuž si netroufá s ním hovořit, protože on je velký umělec. Tyto motivace potom odhaluje až později, když z ciziny posílá dopis Jeseniovi, v němž mu říká pravdu o tom, proč odjela. Vyškrtnutí této pasáže pozměňuje motivaci z potřeby vyrovnat se mu na pouhou lásku k umění. Posunu v charakteristice postavy je možné si povšimnout v drobnostech:

„Pojedete, vidíte, pane Jesenie!?“ pravila <temperamentně> dívka.“¹⁰⁰

„Pojedete, vidíte, pane Jesenie!?“ pravila dívka“¹⁰¹

„Vždyť je to nepravda, pane Jesenie“ křikla <vášnivě>.“¹⁰²

„Vždyť je to nepravda, pane Jesenie“ křikla.“¹⁰³

Príslovce vyjadřují její emoce a také naznačují její povahu. Jestliže tato slova zmizí, pak Klára působí spíše jako klidná dívka než jako člověk vášnivý a temperamentní.

Co se týče jejího vzhledu a toho, jak působila na Jesenia, ve třetím vydání dochází pouze k drobným úpravám:

„(...) bílá dívka s vážným úsměvem na <krásných> rtech, štíhlé, skoro hubené děvčátko <s prostým účesem tmavorusých vlasů, s pohyby mírnými a přece slavnostními>, v etamínové halence (...)“¹⁰⁴

⁹⁹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 51

¹⁰⁰ Tamtéž, str. 28

¹⁰¹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd. s. 24

¹⁰² OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 14

¹⁰³ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 12

¹⁰⁴ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., s. 135-136

„(...) bílá dívka s vážným úsměvem na rtech, štíhlé, skoro hubené děvčátko v etamínové halence (...)“¹⁰⁵

Pohyby mírné a slavnostní napovídají, že se jedná spíše o klidnou povahu, jejich vyškrtnutím se autor omezuje pouze na popis vnějšího vzhledu. Ve čtvrtém vydání je vyškrtnuta celá pasáž věnující se tomu, jak Jesenius poprvé potkal Kláru.¹⁰⁶

Nejenže je to poměrně důležitá pasáž, která obsahuje informace o vnějším vzhledu Kláry, ale také odhaluje, jak se Jesenius zamiloval do Kláry a jak na něj působila. Je otázkou, proč Olbracht přikročil k této změně. Jedním důvodem může být, že nepovažoval Klářinu vnější charakteristiku za podstatnou pro děj, nebo je důvodem postava Jesenia. Jako velmi rozumný a racionální člověk, by neměl lehce podlehnout prvním dojmům a zamilovat se do Kláry na první pohled, nýbrž až po bližším poznání. Pro popis vývoje jejich vztahu nebyl však v tomto románu vytvořen prostor, a proto se jedná o motiv vedlejší. Nakonec se autor rozhodl celou pasáž vypustit úplně, než aby působila nevěrohodně.

3.12 Vedlejší postavy

Mění se také kresba a mizí detaily osudů vedlejších postav, děje se to například u paní architektové:

¹⁰⁵ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 113

¹⁰⁶ „Ano, miloval Kláru! Nezapíral si již, k čemu se tak dlouho bál sám sobě se přiznat a měl teď odvalu vysloviti věc ještě nepochopitelnější: Miloval Kláru od prvního spatření. Bylo to loni, kdy architektovi, hrdí mladým štěstím a nutkání ukazovati je, zvali na čaj. Jedenkrát, když s nimi seděl u bílého prostřeného stolu, otevřely se dveře a v jich rámci se uprostřed tvrdě rudých portier zjevila bílá dívka s vážným úsměvem na rtech, štíhlé, skoro hubené děvčátko v etamínové halence a na šiji s velkými jantarovými korály na zelené stužce. Co chtěla od něho tato chvíle náhlého světla? Když mu dívku představovali, pohlédla na něho velkýma, hnědýma očima, které mu řekly: „Jste tvůj osud, Jiří Jesenie!“ A on, muž a umělec, nemaje odvahy pohlédnout do něho, sklopil zrak před devatenáctiletou Klárou. Jest čistá a jasná, řekl si o ní. Když ji blíže poznal, dodal: Jest hodna úcty. Neřekl předtím nikdy o ženě: jest čistá, jasná a hodna úcty, ale přes to cítil, že i tato slova kritiky jsou jen obranou proti přiznání si, že se setkal s člověkem jiným, než jací mu bývali modelem jeho umění, že jméno Klára nemá nic společného s rozumem a kritikou, že dívka Klára stojí kdesi mimo všech lidí ostatních. Obvyklý klid odborníka selhal. Uhýbal, nutil se přesvědčiti se, že vše jest jen přelud, kolem kterého přejde s povýšeným úsměvem, ale sta maličkých denních událostí, které se vymykaly kontrole jeho vůle, sny, v nichž se mu zjevovaly Klářiny oči, setkání na ulicích, kdy, domnívaje se v ženách před sebou poznávati ji, vzrušeně zrychloval krok, dotek kliky architektoých dveří a otevření v nedečkanosti, zda za nimi spatří ji, to vše se vysmívalo jeho ochotnický ubohé hře na protektora nezkušené dívky. Na horách učinil po-slední pokus o záchranu svých umělých hradeb. Pokus marný. Nezbyvalo, než vzdáti se na milost osudu s bojácnou prosbou, aby neničil jeho sobec-kého umění. Po noci, kdy Kláru po prvé políbil, po oné smutně krásné noci, si řekl, že touží svůj osud spojití s jejím. Privil si to za chladně bílého jitra v komůrce s neodesílaným dosud ložem, sedě s hlavou podepranou u otevřeného okna a dívaje se jabloňovým sadem ve směru, kde ona asi v té chvíli ve snu oddechovala s ramenem pod hlavou položeným. Červencové dny uplynuly rychle a s nimi příležitost promluvíli s Klárou ještě jedenkrát důvěrně. Krátce potom odjela.“ Pasáž byla vyškrtnuta ve čtvrtém vydání vzhledem ke třetímu, nachází se ve třetím vydání na stranách 113-114.

„<Kdo jí viděl, mladou a půvabnou, předurčenou veseliti se ze života, s oblymi pažemi, jakoby stvořenými jen pro objetí, těžko chápal nádech smutku, obestírající jí tvář a teskný pohled očí, jichž modř zkalněla častými slzami.>Potkalo ji neštěstí“¹⁰⁷

„Byla nešťastná.“¹⁰⁸

„Ale byla smutná. Stihlo ji neštěstí.“¹⁰⁹

Je vyškrtuta celá pasáž vyjadřující kontrast mezi jejím vnějším zjevem a jejími pocity. Výraz tváře, který sugestivně popisuje vnitřní pocity, je vyškrtut a je ponecháno strohé: Potkalo ji neštěstí. I toto ovšem prohází dalšími přeměnami → Byla nešťastná. → Ale byla smutná. Stihlo ji neštěstí. Zde se znovu ozývá Olbrachtova snaha o co nejpřesnější vyjádření.

Změny zasáhly i postavu doktora Samka:

„Byl historik. <Na jaře se vrátil z Berlína, kde studoval v knihovnách a hledal v rixdorfských a novoveských farnostech stopy po Českých bratřích a teď zpracovával snesený materiál chystaného díla> „O myšlenkových proudech osmnáctého století“ Toužil po universitní stoličce a byl odhodlán věnovat této metě ještě mnoho práce a tichého hrdinství. Na podzim zamýšlel do Paříže.“¹¹⁰

„Byl historik, psal vědecké dílo „O myšlenkových proudech osmnáctého století“ a na podzim zamýšlel do Paříže, aby tam studoval v knihovnách.“¹¹¹

Děje týkající se vedlejších postav byly tedy zkráceny a zestručněny.

3.13 Prostředí

V popisech prostředí mizí lyrizující pasáže a vliv prostředí na postavy. Výrazně se to projevilo v pasážích, týkajících se noční Prahy a procházek Jesenia s Veselým. Celá následující část byla vyškrtuta:

¹⁰⁷ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., s. 29

¹⁰⁸ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 24

¹⁰⁹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 20

¹¹⁰ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 20

¹¹¹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd., s. 17

„<V těch chvílích se svíjela celá jeho postava jako v klubíčko a tvář, osvětlovaná osamělou svítilnou, a lesk jeho přimhouřených očí vyjadřovaly napiatou pozornost. „Šeptají, skutečně šeptají... jen poslouchej dobře!“ Jesenius se usmíval, že jest přítel nadšen tím, co on sám má rád. „Neslyším,“ odpovídal, „asi hluchnu. Nemohl bys mi opakovati, co ti pověděly?“ „Snad nemyslíš, že skládají toporná slova v kostrbaté lidské věty?“ odpovídal příliš vážně na Jeseniovy žerty.>“¹¹²

Společně s tímto byly vyškrtnuty další popisy Prahy. Uvedu další krátký úsek, další není třeba vypisovat:

„<Stín je na svém temeni ostře sříznut přímkami střech a křivkami balustrád, a svou patou spojen s podezdívkami domů v jedinou, neproniknutelnou čern. Ta ztajila ve svém beztvárnu tvary všech hmot i pomyslů, jež tudy za staletí prošly, ale jest ochotna učiniti je kdykoliv tělem a vydati je opět živoucí těm, kdož budou po nich vášnivě volati.>“¹¹³

3.14 Emocionalita

Projevuje se zcela zřetelně, že Olbracht usiluje o zmírnění emocí postav. Jedním ze způsobů, jak toho dosahuje, je škrtnání scénických poznámek u promluvových replik. Příkladem budiž třeba rozhovor mezi Klárou a Jeseniem v první kapitole románu. Jesenius ji zde nabádá, aby zanechala svého snažení stát se operní zpěvačkou. Klára se však nechce nechat přesvědčit a vznikne mezi nimi spor:

„Ne, ne...!“ zaúpěla <ustrášeně>.“¹¹⁴

„Ne, ne...!“ zaúpěla.“¹¹⁵

Zmírňování emocí dochází také prostřednictvím škrtnání úseků, které popisují chování postav nebo výraz tváře:

„Byla bledá <a ňadra se jí prudce vlnila>.“¹¹⁶

„Byla bledá.“¹¹⁷

¹¹² OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 120

¹¹³ Tamtéž, str. 119-120

¹¹⁴ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 3. vyd., s. 117

¹¹⁵ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 4. vyd. s. 94

¹¹⁶ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství hece Jesenia*, 1. vyd., s. 17-18

Dalším příkladem může být následující situace: když na večerní slavnosti Jesenius a jeho přátelé připíjejí na slávu kontrolorova synovce Pepánka, je řečeno, že kontrolorova tvář „byla jediným <blaženým> úsměvem“. Přídavné jméno *blažený* bylo snad vyškrtnuto, protože bylo pocit'ováno jako nadbytečné. O pár řádků níže je vypravěčem podotknuto, že jeho synovec „byl velkou láskou mládeneckého srdce kontrolorova“ a toto je možné považovat za dostatečné vyjádření kontrolorovy lásky k synovci, nebo bylo vyškrtnuto, protože bylo pocit'ováno jako příliš vyjadřující emoce.

Emoce mohou být dány rovněž skladbou věty. U následujícího příkladu je to dáno částicí na začátku věty:

„Tak ráda jsem měla ty jejich písňe!“¹¹⁸

„Měla jsem jejich písňe ráda.“¹¹⁹

V řadě případů šlo o vyškrtnutí prostého konstatování toho, jak se postavy cítily:

„Řekla rychle a pokračovala, <nutíc se do klidu.>“¹²⁰

„Řekla rychle a pokračovala.“¹²¹

Opačná tendence je výjimečná, ale značí to, že Olbracht přihlížel ke kontextu a nepostupoval mechanicky:

„<Nechci tě mentorovat> jde <mi jen> o tvůj talent. A ten ukládá velkou odpovědnost.“¹²²

„Jde o tvůj talent. A ten ukládá zpropadenou odpovědnost.“¹²³

Jedná se o jeden z málo případů, kdy je přídavné jméno neutrální, nahrazeno výrazem expresivním. Tuto větu řekl Jesenius Veselému, když mu vyčítá, že hýří.

¹¹⁷ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství bece Jesenia*, 3. vyd., s. 14

¹¹⁸ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství bece Jesenia*, 3. vyd., s. 47

¹¹⁹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství bece Jesenia*, 4. vyd., s. 40

¹²⁰ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství bece Jesenia*, 3. vyd., s. 115

¹²¹ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství bece Jesenia* 4. vyd., s. 93

¹²² OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství bece Jesenia*, 3. vyd., s. 108

¹²³ OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství bece Jesenia*, 4. vyd., s. 88

Závěr

V úvodu byly položeny tři otázky, na které si tato práce dala za úkol odpovědět. První otázkou bylo, proč Ivan Olbracht upravoval svoje knihy z mládí. Na tuto otázku jsme našli odpověď ve třetí kapitole, kde jsme se dozvěděli, že se Olbracht angažoval v debatě o upravování starších textů. Tam obhajoval úpravu starších textů, protože považoval za nutné přizpůsobovat a aktualizovat jazyk ve starších textech, aby byly přístupnější pro čtenáře, kterým mohou být vzdálené kvůli nesrozumitelnosti. Nešlo mu ovšem jenom o jazyk, Ivan Olbracht si byl vědom také posunu v estetickém cítění. Tvrdil, že řada prostředků ztratila svoji estetickou platnost, a proto je třeba je vymyčovat a nahrazovat. Tvrdil však, že ne každý je povolán upravovat jakéhokoli autora, je podle něj důležité, aby byla díla autorů upravována někým, kdo má úctu k jejich dílu a potřebné znalosti literatury a jazyka. Tímto si osoboval právo na úpravu děl svého otce, Antala Staška, jelikož měl pocit, že jejich styly jsou si velmi blízké.

Další otázkou bylo, jaké povahy byly úpravy, které Olbracht činil. Analýza odhalila, že upravoval pravopis podle kodifikace dané *Pravidly českého pravopisu*, nahrazoval přechodníkové tvary, důsledně upravoval slovosled tak, aby slovo důrazu bylo na konci věty, a zvrtné zájmeno *se* leželo před slovesem. Velmi výrazně eliminoval přídavná jména, ale také příslovce, zájmena, částice a slova deiktická. Především přídavná jména jsou škrtnána tam, kde se jich nachází více vedle sebe a tam, kde se vedle sebe nachází adjektiva s podobným významem. Tam, kde se nachází pouze jedno, je vyškrtnuto z důvodu nadbytečnosti. Eliminace také postihly popisné pasáže, které byly výrazně zkráceny, a bylo ubráno detailů. Také pasáže týkající se vedlejších postav byly zredukovány. Výrazy byly nahrazovány těmi neutrálnějšími, řada výrazů byla substituována slovy, které byly autorem pocíťovány jako přesnější. Autor usiloval o prostší vyjádření, rozvitě a složitě formulované věty nahrazoval větami jednoduššími. Bylo zaznamenáno, že jeho škrty jsou často cíleny na vyjádření emocí postav, ty jsou potlačovány. U postav také došlo k drobným změnám, které způsobily, že jejich charakteristika byla vyhraněnější, u postavy Jesenia ubylo citových vyjádření (v souladu s předchozí tendencí), aby vynikl jeho racionální charakter, u postavy Kláry došlo ke změnám, které zmírňovaly její temperament a činily z ní postavu klidnější. V případě postavy Jana Veselého, došlo k drobným úpravám, které odstraňovaly negativní sebehodnocení, které neodpovídalo jeho sebejisté povaze. Lyrické popisy prostředí (především se jedná o prostředí noční Prahy), které působí na postavy, jsou také vyškrtnány.

Poslední otázka byla, jak autorovy úpravy ovlivnily toto dílo. Olbracht svými úpravami dosáhl svého záměru, tedy aktualizovat dílo pro čtenáře. Toho docílil odstraněním zastaralých

slov, vyjádření a formulací, zastaralého slovosledu a úpravou pravopisu. Rozsáhlými eliminacemi dílo oprostil od slov a pasáží zbytečně zatěžujících děj. Jeho úsilí o přesnější výraz vedlo také k tomu, že byly přesněji prokresleny postavy.

ANOTACE

Lenka Čechmánková

Katedra bohemistiky Filozofická fakulta

Textologická komparace tří vydání Podivného přátelství herce Jesenia Ivana Olbrachta

Vedoucí práce: Mgr. Petr Komenda, Ph.D.

Počet znaků: 85 053

Počet příloh: 0

Počet titulů použité literatury: 22

Klíčová slova: textové změny, komparace, Ivan Olbracht, textologie, analýza

Bakalářská práce *Textologická komparace tří vydání Podivného přátelství herce Jesenia Ivana Olbrachta* se zabývá textovými změnami mezi třemi vydáními románu Ivana Olbrachta, autora, o kterém je známo, že svá díla z mládí upravoval. Práce si dává za úkol na základě porovnání těchto vydání zaznamenat, charakterizovat a analyzovat textové změny a posoudit, jak ovlivnily toto dílo. Olbrachtova účast v debatě týkající se upravování starších děl pomůže odhalit důvody, proč se ke svým starším pracím vracel a podroboval je změnám. Jádrem práce je třetí kapitola, která prezentuje nalezené textové změny, rozdělené do kategorií. Na základě jejich analýzy a konfrontací této analýzy s vyjádřením Olbrachta ke změnám pak dochází ke shrnutí poznatků.

RESUMÉ

The bachelor theses 'Textological comparison of three editions of Ivan Olbracht's novel "The Strange Friendship of Jesenius the Actor"' is focused on the textological comparison of three editions of Ivan Olbracht's second novel and characterization of textual differences. The first chapter is focused on the novel itself. It describes the story of Jesenius, the actor who performs at the National theatre and who meets an amateur actor Jan Veselý, who very soon becomes his closest friend. The friendship is special, because the two have very different personalities. Whilst Jiří Jesenius is a kind, hardworking and responsible person, Veselý is a passionate man, who wants to enjoy life and who became a famous actor without much effort. At the end of the story, Veselý dies in the battlefield and Jesenius at the moment of his friend's death receives something from his passionate personality. Two friends this way become one person. Then the first chapter focuses on the interpretation of the novel and the descriptions of

the characters of Jiří Jesenius and Jan Veselý as well as a period reflexion. The second chapter of the theses is focused on the statements made by Ivan Olbracht on the topic of modifying older literary works. He expresses his opinion that older literary works should be modified to be more accessible to the readers. This way, he says, will these works of art remain in the awareness of readers despite the time gap between the readers and the literary works. The last chapter is the core of the bachelor theses; it presents analysis of the textual differences between the editions, divided into categories. The analysis shows that Olbracht was modifying the orthography according to the grammar codification; he also shortened the descriptive passages and modified the way the characters were presented.

Key words: Ivan Olbracht, textual differences, analysis, comparison, textology

Seznam použité literatury

Primární literatura

OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství herce Jesenia*, 1. vyd., Praha: František Borový, 1919.

OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství herce Jesenia*. 3. vydání. Praha: František Borový, 1930.

OLBRACHT, Ivan. *Podivné přátelství herce Jesenia*. 4. vydání. Praha: Melantrich, 1936.

Sekundární literatura

MUKAŘOVSKÝ, Jan a Přemysl BLAŽÍČEK. *Dějiny české literatury. [Díl] 4, Literatura od konce 19. století do roku 1945*. 1. vyd. Eds Jan MUKAŘOVSKÝ, Zdeněk PEŠAT, Eva STROHSOVÁ. Praha: Victoria Publishing, 1995.

NOVÁK, Arne. *Česká literatura a národní tradice*. 1. vyd. Editor Dušan JERÁBEK. Brno: Blok, 1995.

ČAPEK, Karel. *O umění a kultuře*. 2. 1. soubor. vyd. Eds Emanuel MACEK, Miloš POHORSKÝ, Zina TROCHOVÁ. Praha: Československý spisovatel, 1985.

SEZIMA, Karel. Román o přátelství. *Lumír*. 1921, **48**(5/6), str. 139-146.

NOVOTNÝ, M. Ivan Olbracht: Podivné přátelství herce Jesenia. *Nové Čechy*. 1921, **IV.**, str. 38-39.

HIKL, K. *Naše Doba*. 1920, **XXVII.**, str. 544-547.

OPELÍK, Jiří. Současnost a literatura. *Host do domu*. 1962, **9**(1), s. 21-25.

OPELÍK, Jiří. Místo projevů a vavříků. *Kultura*. 1962, **6**(1), s. 3.

OPELÍK, Jiří. Olbrachtovský medailón. *Literární noviny*. 1958, **7**(2), s. 6.

MUKAŘOVSKÝ, Jan. Ivan Olbracht. *Slovo a slovesnost*. 1950, **12**(3-4), s. 123-134.

ADAMOVIČ, Lenka. *Ivan Olbracht*. Praha: Horizont, 1977, 129 s.

HNÍZDO, Vlastislav. *Ivan Olbracht*. Praha: Melantrich, 1977, 279 s.

KOSÁK, Michal a Jiří FLAIŠMAN. *Podoby textologie*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2010.

KRÁLÍK, Oldřich. Rozbor textových změn v Olbrachtově Žaláři nejtemnějším. *Slovo a slovesnost*. 1937, **3**(4), s. 199-211.

KRÁLÍK, Oldřich. Jazykové změny v Olbrachtově Bratru Žakovi. *Slovo a slovesnost*. 1953, **14**(3), s. 102-115.

Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů. Přehlednuté a doplněné vydání větší. Praha: Císařský královský školní knihosklad, 1913, 152 s.

Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů. Nezměněný otisk přehlednutého a doplněného vydání většího z r. 1924. Praha: Státní nakladatelství, 1926, 152 s.

Pravidla českého pravopisu s abecedním seznamem slov a tvarů. Praha: Školní nakladatelství pro Čechy a Moravu, 1941, LXIII, 192 s.

Elektronické zdroje

Slovník spisovného jazyka českého [online]. [cit. 2016-12-14]. Dostupné z: <http://ssjc.ujc.cas.cz/>